Gemeentebschrijving Kerkrade

Inhoudsopgave

1. Inleiding

2. Bodemgesteldheid

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch
3.2 Niet-agrarisch

4. Infrastructuur

4.1 Wegen
4.2 Waterlopen
4.3 Spoorwegen, tramlijnen en smalsporen

5. De gemeente Kerkrade, nederzettingen

5.1 Kernen in de gemeente Kerkrade

6. Conclusies

Literatuurlijst

Kaartmateriaal

Gemeentebeschrijving Kerkrade

1. Inleiding

1.1. Gemeente Kerkrade
Markt 1
6461 EB Kerkrade
Provincie Limburg
Inventarisatiegebied Mijnstreek
Aantal inwoners: 53.371 (1-1-1991)
Oppervlakte: 22,29 km2
Nederzettingen: Bleijerheide, Chevremont, Erenstein, Eygelshoven, Gracht, Haanrade, Ham, Heilust, Holz, Kaalheide, Kerkrade, Locht, Nulland, Rolduc, Rolduckerveld, Spekholzerheide, Terwinselen, Vink.

1.2. De gemeente Kerkrade behoort tot het inventarisatiegebied Mijnstreek. In het noorden en noordwesten is Landgraaf de aangrenzende gemeente, in het zuidwesten bevindt zich de gemeente Heerlen. Zowel Landgraaf als Heerlen behoren net als Kerkrade tot het inventarisatiegebied Mijnstreek. Heel het oostelijke en zuidelijke traject van de Kerkraadse gemeentegrens valt samen met de rijksgrens tussen Nederland en de Bondsrepubliek Duitsland.
De Kerkraadse gemeentegrenzen zijn in 1982 tot stand gekomen. In dat jaar werd Kerkrade na een gemeentelijke herindeling uitgebreid met het grondgebied van Eygelshoven.

2. Bodemgesteldheid

2.1. De gemeente Kerkrade heeft van west naar oost een maximale breedte van vijfeneenhalve kilometer, in noord-zuidrichting een maximale lengte van ruim zes kilometer.
Kerkrade ligt in de zuidoostelijke punt van het met löss bedekte Zuid-Limburgse Maasterrassenlandschap en neemt in dit landschap tegelijkertijd een bijzondere positie in, omdat de afwatering niet op de Maas geschiedt, maar op het Duitse riviertje de Worm. De plateaus van Spekholzerheide en Kerkrade, waarover Kerkrade zich uitstrekt, worden door de Strijthager- en Anselderbeek (de laatste mede gevoed door de Crombacher- en Bleijerheidebeek op de zuidelijke gemeente- c.q. rijksgrens) in een aantal ruggen verdeeld. De oostelijke rug tussen Worm en Anselderbeek vormt een vlak terrein van 140 tot 160 meter +NAP. De hoofdzakelijk in noord-zuidrichting lopende dalen van de Anselder- en Strijthagerbeek zijn asymmetrisch: de oostelijke oever is steil en hoog, de westelijke vlak en langzaam oplopend. Ter hoogte van Eygelshoven buigen beide dalen in noordoostelijke richting af, richting Worm. Deze plaats ligt dan ook midden in een smal broekgebied, aan de loop van de Strijthagerbeek, aan de zuidzijde geflankeerd door de Anselderbeek. De Strijthagerbeek mondt even voorbij de dorpskom uit in de Anselderbeek. Noordelijk van het Eygelshovense broekgebied verrijst het plateau van Nieuwenhagen.
De bodemkaart van Zuid-Limburg onderscheidt binnen de Kerkraadse gemeentegrenzen diverse lössgrondtypen: weinig geërodeerde löss op de plateaugronden, matig tot sterk geërodeerde löss op de plateauhellingen, lössassociaties in de dalen en kalkarme löss op de zg. puinwaaier- en hellingvoetgronden. Daarnaast Tertiaire tot en met midden-pleistocene afzettingen die op de plateaus grindrijk zijn, op de hellingen uit complexen van zand en grind of zand en klei bestaan en in de dalen associaties van colluviale, zandige en grindrijke gronden bijeenbrengen. Laatstgenoemde groep afzettingen komt voor op het plateau, de helling en in het beekdal van het Nieuwenhaagse plateau bij Eygelshoven en op de oostelijke oever van de Anselder- en Bleijerheidebeek.
Het grondgebied van de gemeente Kerkrade ligt ongeveer tussen 100 en 170 meter +NAP en watert af in de richting van het Duitse riviertje de Worm. Het reliëf verloopt in noordoostelijke richting. De Locht in het zuidwesten en de locatie van de voormalige mijn Julia bij Eygelshoven markeren de hoogste- en laagstgelegen punten.

3. Bodemgebruik

3.1. Agrarisch

Voordat de industriële monocultuur van de mijnbouw volledig tot ontwikkeling kwam, speelde de agrarische sector in de gemeente Kerkrade een rol van groot economisch belang.
De oude gemeenten Eygelshoven en Kerkrade worden in de landbouwhistorische literatuur tot de Zuid-Limburgse regio benoorden de Geul gerekend. De algemene karakteristiek van dit voor de eeuwwisseling al vrijwel geheel ontgonnen lössgebied luidt als volgt: een eenzaam akkerland zonder veel verkeerswegen en in de herfst een gezocht jachtterrein voor de kasteelheren. Aan de rand van de plateaus, waar ook de woonkernen lagen, trof men graslanden en boomgaarden aan. Tweederde van de bodem was als bouwland, 23% als weiland in gebruik. Voorts bestond in 1875 4,2% van de oppervlakte uit woeste grond, daarnaast 4,8% uit bos, vnl. langs de steile dalwanden en beken.
Het gebied was in 1875 de dunbevolkste streek van heel Limburg en was in hoofdzaak een tarwestreek. Bovendien bevond zich vaak tweederde of meer van de landbouwgrond in handen van grootgrondbezitters, die zelf geen boer of landgebruiker waren. De regio telde daarom ook beduidend meer pachters dan eigenaars. Gedurende de negentiende eeuw was de veeteelt een ondergeschikt verlengstuk van de graanbouw en was de veestapel dientengevolge niet groot. Te Kerkrade was het veebezit nog relatief het grootst.
Ook om andere reden onderscheidde Kerkrade zich gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw van de overige gemeenten in hierboven genoemde landbouwregio. De Domaniale Steenkoolmijnen en de mijn Neuprick te Kerkrade behoorden met de kleiwareninindustrie in de Maasvallei, de schoen- en leerindustrie rond Venray en de textiel in Vaals, Roermond, Horst en Weert tot de belangrijkste vormen van negentiende eeuwse Limburgse nijverheid. Kerkrade was in feite al vroeg een industrienederzetting. In 1899 telde men 383 werkenden in de agrarische sector, 2252 industrie-arbeiders, 147 werkenden in de sector handel en verkeer. (In 1889 waren deze cijfers respectievelijk 314, 1684 en 98).
Daarbij dient opgemerkt dat meer dan de helft van de Kerkraadse industrie-arbeiders als seizoenarbeiders in de fabrieken in en rond Aken werkten.
Eygelshoven was van origine een landbouwgemeente met enkele dorpsvoorzienende handwerkslieden, plus enkele in Aken werkzame industrie-arbeiders.

Door de grootschalige industrialisering na de eeuwwisseling onderging de agrarische sector ingrijpende veranderingen. Voordat de landbouw definitief in de minimaliteit werd teruggedrongen, werd de intensieve veeteelt de belangrijkste vorm van agrarische activiteit. Uiteindelijk werd ook het grootste deel van deze agrarische activiteiten naar de gemeenten rond de mijnzetels verdrongen, die de industriële buurgemeenten in toenemende mate van landbouwproducten gingen voorzien.

Door de Tranchotkaarten uit het begin van de negentiende eeuw met de topografische kaarten van ca. 1935 te vergelijken krijgt men een globaal beeld van de ontwikkeling van het agrarische bodemgebruik in de tussenliggende periode.
Bij de eerste oogopslag wordt bevestigd dat Kerkrade en Eygelshoven in het begin van de negentiende eeuw deel uitmaakten van een uitgestrekt akkerland. Het hoofdpatroon bestond uit grote arealen akkerland, hier en daar afgewisseld met kleine oppervlakten bos en heide.
In het dal van de Worm en de benedenloop van de Strijthagerbeek bevond zich het grootste gedeelte van het grasland, inclusief een gedeeltelijke beplanting met boomgaarden in de nabijheid van de nederzettingskernen. In de dalen van de Crombacher-, Bleijerheide- en Anselderbeek week dit patroon echter van het gangbare af. Men trof er weliswaar weiden en boomgaarden aan, maar het hoofdpatroon werd gevormd door bos- en heidebegroeiing op de steile en hoge oostelijke dalwanden. De vlakke en langzaam oplopende westelijke oevers waren wel grotendeels ingericht met weilanden. Rond het laaggelegen Eijgelshoven was het grasland het sterkst vertegenwoordigd. Hier komen de Strijthager- en Anselderbeek in een breed broekgebied bijeen om even verderop uit te monden in de Worm.
Bosbegroeiing kwam verspreid over het hele gemeentelijke grondgebied voor, zij het dat het grootste deel op de rug tussen de Worm en de Anstelerbeek lag. Tussen Chèvremont en Haanrade lag het z.g. "Klosterbosch", even ten noorden van de abdij Rolduc het "Beerenbosch". Kleine restantjes heide waren begin negentiende eeuw nog aan te treffen op de oostelijke oever van de Anselderbeek en benoorden de weg Kerkrade-Ham-Spekholzerheide.

Tegen het einde van de onderzoeksperiode 1850-1940 had het agrarische grondgebied het afgelegd tegen de explosief gegroeide mijnindustrie, infrastructuur en woningbouw. Dit verschijnsel is goed waar te nemen op de topografische kaarten van 1935, in het bijzonder op het plateau tussen de Worm en de Anselderbeek,

in het bijzonder tussen de aan weerszijden van Kerkrade aangelegde spoorlijnen (uit 1896 en 1934) en in het gebied rond Spekholzerheide en Kaalheide. Diezelfde kaarten bevestigen verder de relatieve toename van de oppervlakte grasland. Bijna overal werden de nieuwe nederzettingskernen omgeven door weilanden en grasland met boomgaarden.
Van het Kloosterbos en de laatste restantjes heide bleef dan ook vrij weinig over.
De stormachtige ontwikkelingen in de eerste helft van de twintigste eeuw hadden tot 1935 nog geen vat gehad op het uitgestrekte akkerland tussen de Anselder- en Strijthagerbeek, d.w.z. tussen Dentgenbach en De Hopel strekte zich een vrijwel onbebouwde oppervlakte akkerland uit.

3.2. Niet-agrarisch

De gemeente Kerkrade dankt haar stedelijke ontwikkeling aan de opkomst van de grootindustriële steenkolenmijnbouw vanaf het begin van de twintigste eeuw. Daarvoor werd er te Kerkrade al eeuwenlang op kleinere schaal steenkool gewonnen, hetzij door de abdij Rolduc, hetzij door particuliere "Kohlergesellschaften".
Ten tijde van de Franse overheersing (1794) werden de kloosters echter opgeheven. De abdijmijnen werden na een korte periode onder militair bestuur beheerd door de Dienst der Domeinen. De abdijmijnen werden dientengevolge Domaniale Mijnen genoemd.
De oude mijnwetgeving werd vervangen door Franse legislatuur (1791 en 1810), die bepaalde dat alle ondergrondse delfstoffen voortaan geen eigendom van de eigenaar van de bovenliggende oppervlakte meer waren. De Staat kreeg de bevoegdheid deze delfstoffen zelf te exploiteren of daartoe concessie te verlenen aan derden. Alle reeds bestaande particuliere mijnbedrijven moesten om te kunnen voortbestaan bij de Fransen een concessie aanvragen. Drie van de acht kregen in 1808 deze concessie, alle te Kerkrade:
- Prickkoul, nadien Neuprick genoemd en na de Domaniale Mijnen het belangrijkste bedrijf. Deze mijn werd uiteindelijk pas in 1904 gesloten;
- Bleijerheide. De ontginning werd hier in 1823 gestaakt. Het veld werd in 1883 bij Neuprick gevoegd en als zodanig tot 1904 geëxploiteerd;
- Bostrop. Dit bedrijf kwam echter nauwelijks meer op gang en heeft nog slechts kort bestaan (zie bijlage 1).

In 1802 exploiteerde het Domaniale Mijnbedrijf de twee overgebleven mijnen van de voormalige abdij. Met 430 arbeiders werd ongeveer 17000 ton kolen per jaar geproduceerd, in 1805 bijna 22000 ton. Prickkoul had in 1805 300 à 400 arbeiders in dienst, in 1807 mogelijk 480.
In 1816 werd de Worm grensrivier tussen Nederland en Pruisen. Het Domaniale Mijnbedrijf ging over naar de Nederlandse Staat, inclusief de ontginningsrechten onder de in Pruisisch bezit gekomen voormalige abdijgronden. Het bedrijf bleek echter sterk verouderd en slecht onderhouden. Van particuliere zijde bestond er geen belangstelling voor een overname en dus bleef het staatseigendom.
Vlak na de periode van het Belgische bestuur (1830-1839) kreeg de N.V. Aken-Maastrichtse Spoorweg Maatschappij de Domaniale Mijn voor 99 jaar in pacht, ter compensatie van de kosten die gemaakt werden bij de aanleg van de spoorlijn Aken-Maastricht (1846-53).

Het was vanaf het begin de bedoeling om de mijn met een zijlijn met de hoofdlijn Maastricht-Aken te verbinden. Toen de hoofdlijn in 1867 werd verkocht aan de Grand Central Belge was die zijlijn er nog steeds niet.
Wel was er sedert 1860 langs de Duitse zijde van de rijksgrens een mijnspoor van Kohlscheid naar Aken gelegd. Al in 1861 ging 20% van de totale jaarproductie à 20.000 ton via Kohlscheid. De rest werd nog steeds over de weg vervoerd en in de naaste omgeving afgezet (met Susteren als verste punt in het verkoopnet).
Na de overdracht van de spoorlijn werd het mijnbedrijf hoofdzaak voor de Aken-Maastrichtse Spoorweg Maatschappij. De mijn werd door reorganisaties en technische verbeteringen omgebouwd tot een behoorlijk florerend bedrijf. De productie steeg, de zijspoorlijn naar Simpelveld kwam in 1872 tot stand. Uiteindelijk zou de Domaniale Mijn nog bijna honderd jaar, tot 1969, in productie blijven.
Ook Neuprick bleef gedurende de negentiende eeuw in bedrijf. Lange tijd produceerde de mijn onregelmatig en verouderde meer en meer. In 1846 werd de ontginning zelfs gestaakt. De in 1852 opgerichte Pannesheider Mijnvereniging nam de concessies Neuprick en Bleijerheide over. Zij sloot zich aan bij de Vereingesellschaft für Steinkohlenbergbau im Wormrevier, een combinatie van kleine mijnbedrijven in het Wormgebied. Deze nieuwe eigenaar moderniseerde de mijn Neuprick, die nadien regelmatiger produceerde, met uitzondering van een productiestop tussen 1860 en 1868.
In 1856 werd de Bergwerkvereeniging voor Nederland opgericht, die rond Kerkrade en Simpelveld een serie proefboringen uitvoerde. Vanwege het gunstige resultaat werd een concessie-aanvraag ingediend (de latere concessie Willem). Later verwierf het bedrijf een tweede concessie, Sophia genaamd. Tegenvallers bij de aanleg van de eerste schacht in Ham bij Kerkrade bracht de maatschappij in grote financiële problemen.
Intussen hadden al een groot aantal andere opsporingsactiviteiten plaatsgevonden. Tussen 1872 en 1880 werden 30 concessie-aanvragen ingediend, waarvan er uiteindelijk 13 werden toegekend. Samen besloegen deze een aaneengesloten gebied van Kerkrade tot Hoensbroek. Inmiddels had een crisis in de jaren tachtig van de negentiende eeuw de vraag naar steenkool doen dalen en in veel gevallen de financiële positie van de concessionarissen ondermijnd. Slechts de houders van de concessies Laura, Vereeniging en Carl slaagden erin de vereiste waarborgsom op te brengen, de andere werden in 1892 door de regering vervallen verklaard.
Toch kwam ook hier de productie niet op gang. Het belangrijkste probleem vormde de aanleg van de schachten.

Veel meer dan in de tot dan toe bestaande mijnen had men in de nieuwe concessies te maken met sterk waterhoudende lagen. Dit was ook de reden van het mislukken van de boring in Ham.
In het laatste decennium voor de eeuwwisseling herstelde de vraag naar steenkool. Er kwam ook schot in de exploitatie. Twee nieuwe technieken (de "Honigmann-methode" en de "bevriesmethode") maakten schachtaanleg mogelijk. De openstelling van de spoorlijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath (1896) ontsloot het nieuwe mijngebied en vergrootte daarmee de afzetmogelijkheden aanzienlijk.
De mijnbouw breidde zich nu snel uit en de periode van de grootindustriële winning werd ingeluid. "Slapende" concessies werden geactiveerd, ook te Kerkrade. De nieuw gevormde S.A. des Charbonnages Willem et Sophia te Brussel nam in 1898 de failliete boedel van de Bergwerkvereeninging voor Nederland over. Een jaar later werd begonnen met de aanleg van de mijn Willem-Sophia, die tussen 1902 en 1969 in productie was. De concessies Laura en Vereeniging gingen in 1899 van Duitse handen over in die van de Belgische Société des Charbonnages Réunis Laura en Vereeniging. Het jaar daarop werd begonnen met de aanleg van de mijn Laura, die tussen 1905 en 1974 productief was. Beide mijnen legden hun schachten aan volgens de bevriesmethode.
Naast de slapende concessies werd een groot aantal nieuwe aanvragen voor concessies ingediend. De Nederlandse regering stelde regels aan de mijnbedrijven om een grotere Nederlandse invloed te waarborgen. De belangstelling van Nederlandse investeerders was echter gering. Na ampele overwegingen besloot de Staat in 1901 de overgebleven mijnterreinen zelf te gaan exploiteren. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog waren er al twee in productie. De oudste, de Staatsmijn Wilhelmina te Terwinselen, lag voor een klein deel op het grondgebied van de gemeente Kerkrade. Deze mijn was tussen 1906 en 1969 productief.
De mijn Neuprick was intussen in 1904 gesloten. Nadat in de omgeving een schacht van de Domaniale Mijn was verlaten, zodat daar niet meer werd gepompt, nam de wateroverlast in de mijn Neuprick zodanig toe, dat deze niet meer rendabel te exploiteren viel.
Tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstond een ernstig kolentekort tengevolge van importproblemen met Duitse en Engelse steenkool. De Limburgse steenkool slaagde er daardoor in vaste voet op de Nederlandse markt te krijgen. Tussen 1913 en 1918 verdubbelde de steenkoolproductie en begon de exploitatie van bruinkool. Ook nadien bleef de steenkoolproductie stijgen. Opmerkelijk is dat de oude, inmiddels gemoderniseerde Domaniale Mijn een aanzienlijke bijdrage leverde aan de productieverdubbeling.

Ook een rol speelde de ingebruikname van de Kerkraadse particuliere mijn Julia, gelegen in het gemeentebroek van Eygelshoven. Deze mijn, in productie tussen 1926 en 1974, was de voorlaatste steenkolenmijn die in Limburg geopend werd.

Resumerend kan men zeggen dat gedurende de periode 1850-1940 op het huidige Kerkraadse grondgebied de volgende steenkoolmijnen in bedrijf zijn geweest: de Domaniale Steenkoolmijn, Neuprick, de Willem-Sophia te Spekholzerheide, de Laura & Vereeniging te Eygelshoven, de Staatsmijn Wilhelmina te Terwinselen (voor een klein gedeelte) en de Julia te Eygelshoven.

Voor een indruk van de productiehoeveelheden van de Kerkraadse steenkoolmijnen in de eerste helft van de twintigste eeuw wordt verwezen naar de tabel in bijlage 2.

Bruinkool

De exploratiewerkzaamheden van de Bergwerkvereeniging voor Nederland tussen 1857 en 1876 brachten bij Eygelshoven de aanwezigheid van bruinkool aan het licht. Reeds in 1858 diende Jacques Engels uit het Duitse Herzogenrath een concessie-aanvraag in voor het ontginnen van bruinkool, groot 315 ha, in de oude gemeente Eygelshoven. Engels kreeg toestemming om exploratiewerken uit te voeren, maar zover is het nooit gekomen.

De bruinkoollaag bij Eygelshoven, met een dikte van bijna zeven meter, bevond zich onder een deklaag van negen meter. Daar vond tussen 1865 en 1868 herhaaldelijk clandestiene winning plaats door middel van kleine schachten.

In 1905 volgde de concessie-aanvraag voor 800 hectare in de voormalige gemeenten Eygelshoven en Ubach over Worms, onder de naam Herman, door G.Coenegracht, Mr. J.van Oppen, Mr. A.Savelberg en J.Stroom te Maastricht, alsmede F. Zur Mühlen te Stolberg (Duitsland) en W.van Oppen te Londen. Deze verleende concessie werd uiteindelijk in 1918 overgenomen door de N.V. Bergerode Mij. tot exploitatie van mineralen.

De Limburgse bruinkoolconcessies, soms van speculatieve aard, kregen door de brandstofschaarste tijdens de Eerste Wereldoorlog een belangrijke betekenis. Een grootschalige exploitatie werd echter belemmerd door gebrek aan personeel, machines en passende arbeidershuisvesting. De groeve Herman kwam desondanks in 1919 in bedrijf en kon de bruinkool vervoeren via de spoorweg Sittard-Heerlen-Kerkrade-Herzogenrath. Wegens gebrek aan spoorwegwagons werd de bruinkool tot Weert per trein vervoerd en vandaar overgeladen op schepen.

De prijs van bruinkool daalde na de Eerste Wereldoorlog met rasse schreden. Alleen de grote groeven waren nog in staat het hoofd boven water te houden. Herman sloot in 1922. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam bruinkool opnieuw wegens brandstofschaarste in de belangstelling. De groeve Herman ging in 1945 weer in bedrijf en leverde een jaar later de recordproductie van 120.000 ton. Bij een teruglopende productie werden bruinkolen per vrachtauto geleverd aan de Heerlense Carisborg-groeve, die na diverse concessie-uitbreidingen toch aanvulling nodig had. In 1949 sloot de groeve Herman en werd het terrein afgewerkt.
De groeve Anna, groot 144 ha, te Haanrade-Kerkrade, waarvoor reeds in 1918 concessie was aangevraagd door het Centraal Rekenkantoor in Den Haag, was in het bezit van de Staat gekomen en werd in 1945 in bedrijf genomen. De N.V. van Zanen te Heemstede en de Fa. van Maanen te Arnhem exploiteerden de groeve tot 1948 in een contract met Carisborg. Daarna nam Carisborg de exploitatie zelf ter hand en werd de bruinkool per vrachtauto naar Treebeek-Passart afgevoerd.
In 1951 kwam in de groeve een grote transportbandinstallatie en een laadbunker gereed en werd een nieuwe dragline in bedrijf gesteld. Daardoor steeg de productie tot ruim 200.000 ton per jaar. Na de uitputting in 1960 werd de groeve gebruikt voor het storten van steen en afval. Met de sluiting van deze groeve kwam er een einde aan de bruinkoolwinning in Nederland.

Zilverzand

Zilverzand wordt vooral gebruikt in de glas- en kristalindustrie en (als vormzand) in ijzergieterijen. Het komt behalve in het gebied tussen Heerlen en Brunssum ook voor ten zuiden van Eygelshoven. Het zilverzand is op grote schaal afgegraven en de voorraden zijn nu bijna uitgeput.

Mijnsteen en baksteen

Bij de mijn Julia te Eygelshoven stond een steenfabriek die gemalen mijnsteen verwerkte. Verder werden er in Eygelshoven de steenbakkerij van Karl Russel opgericht (1905) en de ringoven van Schenck & Bedaux op de terreinen van de voormalige Berghof.

Bovendien is op de topografische kaart van 1935 langs de Drievogelsstraat bij de Kerkraadse kern Locht eveneens een steenfabriek te zien. De baksteenbakkerij voor locale woningbouw was met name in de periode 1910-1925 een frequent verschijnsel. Zo stond er rond 1925 op de hoek van de Valkuilstraat-Bleijerheidestraat een grote oven voor de vervaardiging van veldbrandstenen.

Overige industriële activiteit

Vanaf 1918 zijn er op het grondgebied van de huidige gemeente Kerkrade ook nog andere kleine takken van industriële activiteit aan te wijzen. In Bleijerheide stond bijvoorbeeld de Lincoln hemdenfabriek, in Holz een naaldenfabriek en langs de spoorlijn Heerlen-Herzogenrath een gasfabriek. Elders in Kerkrade werd er glas geproduceerd.
Belangrijk is het feit dat de Staatsmijn Wilhelmina zich vanaf het begin van de exploitatie bezighield met het opwekken van electriciteit.

4. Infrastructuur

4.1. Wegen

Het Kerkraadse wegennet bevatte in het begin van de negentiende eeuw met uitzondering van de gebruikelijke onverharde interlocale en vaak nog slechtere locale wegen twee zeer belangrijke steenwegen van opmerkelijke kwaliteit. Zij werden tegen het einde van de achttiende eeuw door de abdij Rolduc aangelegd en zijn op de Tranchotkaarten herkenbaar aan hun rechte traject en de benaming "Pavé d'Aix-la-Chapelle" en "Rolduc de Mastrecht-a-Aix-la-Chappelle".
Eind september 1786 werden deze twee grote steenwegen door de abdij opengesteld. De eerste vormde de verbinding tussen Herzogenrath en Aken: via de Aachener Straße te Herzogenrath naar Holz-Kerkrade en vervolgens via de Nieuwstraat naar het Duitse Pannesheide. De tweede grote route liep dwars door Kerkrade: vanaf Holz via Kerkrade-Centrum, Kaalheide en Onderspekholz naar Valkenhuizen, waardoor aansluiting op de weg Heerlen-Maastricht werd verkregen.
Het betreft de volgende Kerkraadse straten: Holzstraat, Hoofdstraat, Wijngracht, Kerkrader-, Kaalheider- en Heerlenersteenweg.
Beide wegen waren voorzien van een stenen wegdek en daardoor het hele jaar begaanbaar. De breedte van deze verkeersroutes bedroeg 12 meter: in het midden een stenen bestrating van 4,67 meter. Daarnaast aan weerszijden een aarden gedeelte (de zg. zomerweg) van 3,65 meter elk. Aan de buitenkant lagen greppels voor de opvang en afvoer van het water. De weg kreeg over de volle breedte een lichte ronding. De verharding bestond uit harde kolenzandsteen, gewonnen uit de groeve Steinbusch in het Wormdal .
Verder waren nog van belang de verbinding Kerkrade-Chevremont-Vink-Eygelshoven plus de zuidelijke wegen Ham-Gracht en Kerkrade-Spekholzerheide. Vergeleken bij de steenwegen waren zij van inferieure kwaliteit.

Op de Kuyperkaart van 1866 is te zien dat er in de tussenliggende periode nauwelijks verandering in deze situatie was gekomen. De twee verharde steenwegen waren nog steeds de belangrijkste wegverbindingen. Op het traject Holz-Kerkrade-Valkenhuizen werd maar liefst op drie locaties tol geheven: bij Kaalheide op de splitsing van de weg naar Oud Erenstein, in het oude centrum van Kerkrade en halverwege het traject Kerkrade-Holz.

In 1935 was dat wel anders. De explosieve toename van industriële activiteiten op het gemeentelijke grondgebied noopte tot een aanpassing van de infrastructuur. Deze aanpassing hield geen pas met de groei van de mijnindustrie, maar globaal gesproken kan men de ontwikkeling tot 1935 karakteriseren als een verbetering en verharding van de bestaande verbindingen, plus uitbreiding van het wegennet in de nieuwe wooncentra (aansluitend op de oude infrastructuur) en in de nabijheid van de mijninstallaties. Een blik op de topografische kaart van 1935 maakt dit proces aanschouwelijk.

4.2. Waterlopen

De belangrijkste waterlopen van de gemeente Kerkrade zijn de Strijthagerbeek, de Anselderbeek (mede gevoed door de Crombacher- en Bleijerheidebeek) en het Duitse riviertje de Worm. De Strijthagerbeek komt in de nabijheid van De Hopel Kerkrade binnen, loopt overkluisd door het oude centrum van Eygelshoven om even verderop uit te monden in de Anstelerbeek. Deze vervolgt in noordoostelijke richting haar weg door het Eygelshovense broekgebied naar de Worm. Zuidelijk van Eygelshoven splitst het in zuid-noordrichting lopende dal van de Anselderbeek Kerkrade in tweeën, tot op de zuidelijke gemeentegrens. Op dit punt komen de Crombacher- en Bleijerheidebeek respectievelijk vanuit het westen en oosten samen uit op de Anselderbeek.
Grote delen van voornoemde waterlopen zijn thans gereguleerd en overkluisd. Verder boden zij gelegenheid voor het exploiteren van een aantal watermolens, waarvan enkele rijksbescherming genieten. (Nl. de 18e eeuwse watermolen aan de Worm en de negentiende eeuwse Strijthagermolen).
Het grondgebied van de gemeente Kerkrade ressorteert onder het Waterschap Roer en Overmaas.

4.3. Spoorwegen, smalspoor, tramlijnen en autobusdiensten.

Mede op het grondgebied van de gemeente Kerkrade zijn in de periode 1850-1940 een viertal spoorlijnen gerealiseerd. Het betreft, in chronologische volgorde, de volgende lijnen: Simpelveld-Domaniale Mijn (1872), de spoorlijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath (1896) met een zijtak naar de Staatsmijn Wilhelmina te Terwinselen (1906) en de verbinding Spekholzerheide-Heerlen (1934).
Het realiseren van het mijnspoor Simpelveld-Domaniale Mijn hing ten nauwste samen met de aanleg van de lijn Maastricht-Aken. Deze werd tussen 1846 en 1853 aangelegd door de Aken-Maastrichtse Spoorweg-Maatschappij.

Het tracé volgde vanaf Schin op Geul niet de kortste route over Vaals, maar een noordelijker route via Simpelveld. Dit vanwege de voorgenomen aanleg van een zijtak naar de Domaniale Mijn.
De resultaten van de lijn bleven echter ver beneden verwachting. De exploitatie werd daarom in 1867 overgedragen aan de maatschappij Grand Central Belge. Van de zijlijn naar Kerkrade was intussen nog niets gekomen. Met de productiegroei van de Domaniale Mijn werd dit als een steeds groter gemis ervaren. Na lange onderhandelingen met de regering kwam de lijn, die in Simpelveld op de oudere lijn aansloot, uiteindelijk in 1872 tot stand. Aanvankelijk werd dit mijnspoor bereden door wagons met paardentractie, later door trams. Pas in 1934 werd de lijn omgebouwd tot locaalspoorweg.
In 1896 kwam de spoorlijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath gereed, aangelegd op initiatief van Henri Sarolea met het oog op de verwachte ontwikkeling van de steenkolenmijnbouw.
De lijn werd als locaalspoorweg aangelegd door de Nederlandse Zuiderspoorwegmaatschappij. Op Kerkraads grondgebied volgt de lijn grotendeels het dal van de Worm, om bij Haanrade het Nederlandse grondgebied te verlaten. Op de topografische kaart van 1935 is te zien dat Kerkrade in de vorm van Station Kerkrade-Rolduc (sedert 1896) en de halte bij Eygelshoven (sedert 1909) over twee opstapplaatsen aan deze lijn beschikte.
De mijnspoorweg naar de Staatsmijn Wilhelmina te Terwinselen werd in 1906 van deze belangrijke spoorwegverbinding afgeleid.
Dat de spoorlijn Heerlen-Herzogenrath geen optimale verbinding tussen Kerkrade en Heerlen garandeerde, blijkt uit de aanleg van de verbinding Spekholzerheide-Heerlen, tussen 1926 en 1934. De lijn telde de meeste kunstwerken per kilometer van alle Nederlandse spoorlijnen en heet vanwege de hoge kosten ook wel "Miljoenenlijntje".
De natuurlijke bodemgesteldheid noopte tot het slechten van heuvels en het opvullen van dalen. Dit betekende dat voor de entree van Kerkrade een diep dal moest worden opgevuld, waardoor een metershoog kunstmatig talud ontstond. Daarom werden er bij Kerkrade-Wijngracht twee tunnels voor het wegverkeer gebouwd. De betonnen viaducten, met een karakteristieke parabolische doorsnede, werden ontworpen door Ir. Duikers en kwamen in 1930 gereed. Bij deze vorm van betonconstructies wordt de drukvastheid van het beton uiterst effectief benut en kan met een geringe hoeveelheid wapeningsstaal worden volstaan.
Kerkrade kreeg een station dichtbij het centrum, maar werd aanvankelijk niet opengesteld voor personenvervoer vanwege de ongelijke concurrentiestrijd met de opkomende tram en autobus.

Ook bij De Hopel lag een halte aan deze lijn, welke naderhand werd omgedoopt in station Eygelshoven.

Sedert 1875 lag er een smalspoor op de Nieuwstraat, voor transport van steenkool van de mijnen Neu Prick aan de Pricksteenweg en de mijn Voccart te Kohlberg naar Kohlscheid (Dtsl). Over dit smalspoor trokken 3 tot 5 paarden drie wagens met elk 1600 kg kolen, per dag in totaal 550 ton. Pas in 1902 kwam er een einde aan de paardentractie, toen de tram Aken-Herzogenrath voor vervanging zorgde.

Op 14 februari 1921 werd de N.V. Limburgsche Tramwegmaatschappij (LTM) opgericht, met als aandeelhouders het Rijk (43%), de provincie (26%) en de Vereniging van Gemeenten (31%). De LTM streefde ernaar de reeds jaren met verlies werkende bedrijven in Midden-Limburg te gaan exploiteren en nieuwe tramlijnen in Zuid-Limburg aan te leggen. Er kwamen plannen voor een tiental lijnen, maar alle goede bedoelingen ten spijt kwamen er slechts drie geheel en twee gedeeltelijk tot stand.
Deze inspanningen leverden Kerkrade de tramlijnen Sittard-Heerlen-Valkenhuizen-De Locht-Horbach (1921) en Kerkrade-Onderspekholz-Valkenhuizen (1926) op. Deze laatste had bovendien een overstapmogelijkheid op de Duitse trams naar Aken-Merkstein. Het traject volgde de oude Rolducker steenweg tot aan de Wijngracht, waar de zeer steile helling resulteerde in een omweg via de Koningsweg, Koninginnestraat, Oranjestraat, Hoofdstraat en Holzstraat naar het eindpunt bij de Nieuwstraat. De tramlijn werd op 14 mei 1950 opgeheven.
Met de LTM was dat al eerder gebeurd. In het voorjaar van 1938 staakte deze Mij. al haar tramwegactiviteiten. Het goederentransport per water- en spoorweg én het toenemende belang van de autobusdiensten voor het personenvervoer maakten een einde aan het bestaan van deze tramwegmaatschappij. In 1924-25 werden in Zuid-Limburg namelijk een 38-tal busdiensten geopend. Voor Kerkrade waren onder andere van belang de I.A.D.-lijnen Heerlen-Eygelshoven-Herzogenrath en Brunssum-Eygelshoven-Kerkrade; verder onderhield concessionaris van Kan een lijndienst tussen de mijn Laura-Rimburg-Heerlen.

5. Nederzettingen

5.1. Kernen in de gemeente Kerkrade

Uitgaande van het huidige grondgebied van Kerkrade kan men in het nederzettingspatroon uit het begin van de negentiende eeuw een basisconcept herkennen: vestiging op de rand van de diverse beek- en rivierdalen, waar zowel akker- als grasland onder handbereik lagen.
Eygelshoven, in het noorden van de gemeente, lag vlakbij het samenvloeiingspunt van Strijthager- en Anselderbeek. Op de noordelijke dalhelling concentreerden zich een twintigtal bebouwingseenheden op een wegenknooppunt rond de huidige overgang van Waubacherweg naar de Veldhofstraat, langs de Torenstraat, Putstraat en het begin van de Laurastraat. Op de zuidelijke daloever lagen ca. vijftien eenheden in een lineaire structuur (langs de Veldhofstraat, Grote en Kleine Stegel) onder de naam Den Stegel.
Dan, verder zuidwaarts, lag op de westelijke Wormoever het oudste gedeelte van Haanrade, d.w.z. circa elf objecten in kleine groepjes verspreid langs de Meuserstraat. Verder zuidelijk bevonden zich een viertal eenheden aan de zuidzijde van de Baalsbruggerweg. Daarna volgden, tegen de grens bij Herzogenrath aan, het abdijcomplex van Rolduc met een zestal vijvers en een op de kaart duidelijk zichtbare tuinaanleg.
Op de rug tussen de Anselderbeek en de Worm was de aloude wegverbinding tussen Kerkrade en Eygelshoven aanknopingspunt voor Chèvremont, Kloosterbosch en Vink. Chèvremont lag a.h.w. ingeklemd tussen deze weg (thans Pieterstraat) en de oostelijke rand van het Anselderbeekdal. Begin negentiende eeuw betrof het twintig à vijfentwintig bebouwingseenheden, verdeeld over een drietal groepjes in min of meer lineaire structuur. Bij Vink en Kloosterbosch, in elkaars verlengde langs de huidige Vinkerdwarsstraat gelegen, was deze lineaire structuur overduidelijk aanwezig. Het betrof hier zo'n dertig bebouwingseenheden.
De kern van Kerkrade lag bovenaan de hellende oostelijke Anselderbeekoever, omgeven door een waaier van weilanden met boomgaarden. Haar bebouwing, niet meer dan veertig à vijftig eenheden groot, lag gegroepeerd langs de kruising Wijngracht, Hoofdstraat, Kloosterraderstraat en in een lineaire structuur langs de Markt en het begin van de Marktstraat.
Holz telde een vijftal bebouwingseenheden op de Holzstraat, vlak bij de kruising met de Nieuwstraat. Ook de mijnbouwactiviteiten op deze locatie worden op de Tranchotkaart gelocaliseerd als "houillières".
Nulland, aan de huidige Nullanderstraat, was slechts enkele eenheden groter.

Tegen de rijksgrens aan, in Kerkraads meest zuidelijk gelegen punt, lag op de noordelijke oever van de Bleijerheidebeek de gelijknamige kern Bleijerheide. Deze lineaire nederzetting, omgeven door kleine weilanden met boomgaarden, was ca. dertig eenheden groot die zich in lineaire structuur langs de Pannesheiderstraat uitstrekten. Even ten noorden van de Bleijerheidse weilanden lag de bebouwing van de mijn Prickkoul, een vijftal rode vlekjes groot.
Ham ligt op de westelijke Anselderbeekoever, vlakbij het punt waar de Crombacher- en Bleijerheidebeek in deze waterloop uitkomen. Haar bebouwing, in het begin van de negentiende eeuw niet meer dan een tiental eenheden groot, lag in een lineaire structuur langs de Hammijnstraat. Gracht volgde de noordelijke oever van de Crombacherbeek (d.w.z. de huidige Hamstraat). Haar oude bebouwing (ca. 15 eenheden groot) strekte zich in bescheiden mate vanaf de kruising met de Grachterstraat in oostelijke richting uit.
Kaalheide, ca. 12 eenheden groot, centreerde zich bij de kruising van Kaalheidersteenweg, Krichelbergsweg en Kerkradersteenstraat. De oudste bebouwing van Spekholzerheide lag in lineaire structuur langs de Drievogelstraat, Industriestraat en Schifferheidestraat. Het ging destijds om enkele tientallen bebouwingseenheden. De minieme kern Locht lag rond de kruising Lochtstraat, Beitel en Industriestraat. Het huidige Terwinselen heette op de Tranchotkaart "Onderste Spekhuyserheyde" en telde ruim tien eenheden rond de splitsingen Heerlenersteenweg - Schaesbergerweg en Schaesbergerweg - Oude Tunnelstraat.
Verspreide bebouwing kwam vooral in het dal van de Anselderbeek en op de rug tussen Strijthagerbeek en Anselderbeek voor. Daarbij ging het om opmerkelijke objecten als watermolens, kastelen en kloosters. Bijvoorbeeld: de watermolen van Ham, het huis "Herren Anstel", de "Brückhof", het omgrachte kasteel Erenstein, Nieuw Erenstein, Klarenanstel (of Klooster Anstel), Kaffenberg, Onder Anstel, de Ansteler Oliemolen en huis Dentgenbach. Verder kwam er nog op bescheiden schaal bebouwing voor langs de Nieuwstraat en bij de "Holzkoul" een kleine nederzetting tussen Vink en Eygelshoven.

5.2. De Kerkraadse bebouwingsontwikkeling.

De Kuyperkaarten van 1866 laten zien dat de bebouwing zich in de tussenliggende periode slechts zeer geleidelijk ontwikkelde. Daarna, in het tijdvak tot 1940, kwam daarin radicaal verandering, uiteraard in oorzakelijk verband met de opkomst van de grootindustriële mijnbouw.

Eygelshoven groeide tussen 1880 en 1959 van 456 naar 6.030 inwoners. Er wordt daarom wel eens gezegd dat Eygelshoven pas ontstond na de opkomst van de mijnindustrie. Deze groei verliep in elk geval zeer onregelmatig en bij tijd en wijle explosief. Tot 1900 is sprake van een geleidelijke ontwikkeling, voornamelijk bepaald door het geboortenoverschot. Vanaf de eeuwwisseling trad een versnelde bevolkingsgroei op. Tussen 1900 en 1930 verzesvoudigde de bevolking, met als snelste groeiperioden 1900-1914 en 1925-1930, hetgeen samensmelt met de opening van de mijnen Laura en Julia. Deze perioden kenmerken zich door grote vestigingsoverschotten. Tussen 1920-1923 is er korte tijd een vertrekoverschot. De periode 1930-40, de tijd van de grote economische depressie, kende slechts een geringe bevolkingstoename.
Tussen 1900 en 1915 had Eygelshoven tevens een hoog geboortencijfer, samenhangend met een opvallend hoge huwelijksfrequentie. De snelle industrialisering bood een grotere mogelijkheid tot huwelijkssluiting op jongere leeftijd. Daarbij kwam nog de snelle teruggang van de zuigelingensterfte tussen 1900 en 1940. De groei van de gemeente werd tussen 1900 en 1930 hoofdzakelijk bepaald door het vestigingsoverschot, daarna in steeds sterkere mate door het geboortenoverschot (zie bijlage 3).
Kerkrade week daarvan in zoverre af, dat zich rond 1900 al een bepaalde industriële ontwikkeling had voltrokken. Tussen 1850 en 1900 was Kerkrade de belangrijkste plaats in de Limburgse mijnstreek. In dit tijdvak kende de gemeente een opleving van "religieuze" bouwactiviteiten. De Zusters Ursulinen, sedert 1859 in Kerkrade, bouwden in 1870 een nieuw klooster aan het Kerkplein, in 1892 een nieuwe meisjesschool. In 1910 verrezen eveneens op het Kerkplein twee kapelanieën, in 1911 een pastorie, in 1914 het ziekenhuis. Andere voorbeelden: de meisjesschool van de Ursulinen aan de Bleijerheidestraat (1903), de bouw van het klooster van de Duitse Paters Franciscanen te Bleijerheide (ca. 1875), de aankoop van kasteel Erenstein door Franse Franciscanen en de (storende) aanbouw van een gymnasiasteninternaat (1903), de bouw van het St.Elisabethgesticht op de fundamenten van slot Herenanstel (1877), de aanbouw van een nieuwe schoolvleugel te Rolduc (1872-4), etc. Daarnaast is de kasteelvilla Luikerheide (1892) van kunstschilder Hermesdorf het vermelden waard, maar het sprookjesachtige bouwwerk werd in 1941 afgebroken.

De periode van de snelle, grootschalige bebouwingsuitbreiding beslaat het tijdvak 1900-1930. Daarbij werd het beeld bepaald door de met de mijnindustrie samenhangende woningbouw. In de beginperiode waren de bestaande gemeenten nauwelijks ingesteld op de explosieve bevolkingstoename. De bouw van woningen werd daarom aanvankelijk door de mijnondernemingen verzorgd.

De oudste arbeiderswoningen te Kerkrade werden bijvoorbeeld gebouwd door de Domaniale Mijn te Holz (1883) en de Willem-Sophia te Kaalheide (rond de eeuwwisseling). Vele particuliere huizen werden gebouwd met het ondersteuningsfonds van de Domaniale Mijn (vanaf 1876). Meestal betrof het huizen van één bouwlaag in lange rijen, met regelmatig geplaatste toegangen aan de straatzijde en moestuintjes aan de achterzijde. In Bleijerheide was dergelijke particuliere woningbouw geen ongewoon verschijnsel.

In de periode tot 1911 waren het de particuliere mijnen, die woningen bouwden (tot 1913: 919 woningen in de gehele mijnstreek, waarvan 222 van de Staatsmijnen). Voor het overige zagen de mijnondernemingen hier een taak weggelegd voor de gemeenten en het particuliere initiatief. Dit bood echter geen soelaas voor de enorme woningnood.

Daarom werd er in 1911 op initiatief van Dr. H.A. Poels het overkoepelend orgaan voor woningbouwverenigingen "Ons Limburg" opgericht. De in 1902 in werking getreden Woningwet maakte het namelijk mogelijk voor verenigingen, stichtingen of vennootschappen, die uitsluitend in het belang van de volkshuisvesting werkzaam waren, om op gunstige voorwaarden rijksvoorschotten te verkrijgen. "Ons Limburg" streefde ernaar het oprichten van woningverenigingen op locaal niveau te stimuleren en daarna een centrale dienstverlening op administratief, technisch en beheersgebied uit te oefenen. Het hoofdwerkterrein was de mijnstreek. Op die manier kwamen er tussen 1912 en 1920 een vijfenveertigtal woningverenigingen tot stand, waaronder enkele te Kerkrade.

Uit Ons Limburg kwamen bovendien een aantal neveninstellingen voort, waarvan de Stichting Thuis Best een der belangrijkste is. Over deze stichting het volgende. Na de eerste wereldoorlog nam het volume van de rijksvoorschotten voor de woningwetbouw af. In 1921 werd de Woningwet echter zodanig gewijzigd, dat in bijzondere gevallen buiten de gemeenten om aan verenigingen, vennootschappen of stichtingen bijdragen uit de rijkskas zouden kunnen worden verstrekt. De oprichting van Thuis Best speelde hierop in. Dr.Poels had zich in 1924 namens Ons Limburg samen met de president-directeur van de Staatsmijnen Frowein tot de minister gewend om de financiering van de nieuw te bouwen woningen veilig te stellen. Deze financiering verliep als volgt: leningen van het Algemeen Mijnwerkersfonds (AMF), het Beambtenfonds voor het Mijnbedrijf (BMF) en het Rijk. De mijnondernemingen verleenden hypothecaire kredieten en stonden tevens borg voor de betaling van rente en aflossing aan de overige geldverstrekkers en dekten tekorten in de exploitatie via zgn. garantie-overeenkomsten en waar nodig met renteloze leningen. Belangrijk is het vermelden van de Amsterdamse architect Jan Stuyt, die van 1916-1925 aan het Technisch Bureau van Ons Limburg verbonden was.

Daarvoor had het Heerlense filiaal van zijn architectenbureau al op opdrachtbasis voor Ons Limburg gewerkt. Aan dit bureau was ook de architect Bartels verbonden, van wie vermoed wordt dat enkele aan Stuyt toegeschreven ontwerpen op zijn staat van dienst kunnen worden bijgeschreven.

Behalve de directies van de mijnen en "Ons Limburg" streefde ook de sociaal-democratische beweging in de mijnstreek naar een oplossing van de woningnood. In 1913 werd daartoe te Heerlen de coöperatieve woningbouwvereniging "Glück Auf" opgericht, in 1915 volgde een Kerkraadse afdeling dit voorbeeld. In 1918 ging men over tot de oprichting van de overkoepelende organisatie "CABIL": Centrale Arbeiders Bouwvereniging in Limburg, die in een elftal gemeenten in én buiten de mijnstreek woningbouwverenigingen oprichtte, allen met de naam "LADA", oftewel: Limburg Aan de Arbeiders. CABIL en de meeste LADA-verenigingen kwamen echter niet veel verder dan hun oprichting.

De mijnondernemingen juichten de activiteiten van de Limburgse woningbouwverenigingen bijzonder toe. Tijdens de eerste wereldoorlog waren de mijnen actief betrokken bij de sociale woningbouw. Vanaf 1915 voorbeeld sloten de Staatsmijnen contracten met Ons Limburg, die in ruil voor een langdurige garantie van de huur woningen voor de Staatsmijnen reserveerde.
Tussen 1916 en 1919 verplichtten de mijndirecties zich een zodanig deel van de in deze periode gebouwde woningen te betalen, dat de huur in redelijke verhouding bleef met het inkomen van de bewoners, e.e.a. vanwege de in oorlogstijd sterk gestegen bouwmateriaalprijzen. In 1918 leidde dat zelfs tot een rechtstreekse levering van metselstenen en cement door de Staatsmijnen aan Ons Limburg, tegen vooraf vastgestelde prijzen. Daarnaast werden ook de kosten van riolering, aansluiting op het electriciteitsnet en de waterleiding betaald en de rijksbijdragen voorgeschoten om de woningbouw te bespoedigen.
Toen na de Eerste Wereldoorlog de explosieve groei van de mijnen stagneerde verviel hun tussenkomst. Na 1921 werden bovendien de rijksvoorschotten opgeheven. Tot 1924-25 lag om die redenen de woningbouw grotendeels stil. Daarna participeerden de mijnen in de Stichting Thuis Best op de hiervoor beschreven wijze.

Een en ander resulteerde in een zestal kolonieën te Eygelshoven met meer dan driehonderd woningen, te Kerkrade in een elftal woongroepen met ruim 1200 woningen. Over de precieze woningaantallen en bouwstadia van deze kolonieën bestaat geen eenstemmigheid tussen de verschillende bronnen.

In bijlage 4 is de opsomming van Overhage tot uitgangspunt genomen, waar nodig voorzien van correcties en aanvullingen.

In 1930 werd bovendien de R.K. Woningbouwvereniging "Dr. Schaepman" opgericht, maar deze lijkt voor de Tweede Wereldoorlog weinig actief te zijn geweest.

De ligging der nieuwe woonwijken of koloniën werd in de eerste plaats bepaald door de locatie van de mijnen. De mijnondernemingen bouwden bij voorkeur op eigen terrein of in de directe nabijheid van de mijnen. Gebrek aan goede vervoersmogelijkheden noopte daartoe. De woningverenigingen bouwden op de eerste plaats daar, waar goede en goedkope bouwgronden aanwezig waren. De aankoop daarvan geschiedde veelal door of met hulp van de N.V. Bouwgrondmaatschappij Tijdig, eveneens een uit Ons Limburg voortgekomen instelling.
Ook vond de bouw van de woningen zoveel mogelijk plaats binnen de bestaande structuren, dwz. langs bestaande wegen, op kruisingen van wegen of in aansluiting op bestaande nederzettingen. Zo werd in de gemeente Kerkrade de oude verbinding Kerkrade-Eygelshoven een aanknopingspunt voor woongroepen als Chèvremont, Vink en Op de Bosschen. Ook de spoorlijn Eygelshoven-Heerlen uit 1896 ging als aanzet voor nieuwbouw fungeren (Spoorstraat, Wolfsstraat, Bergeikstraat).
De weg van de Locht naar Kerkrade was een gunstige vestigingsplaats voor mijnwerkers van de Staatsmijn Wilhelmina en de Willem-Sophia, de spoorlijn Simpelveld-Domaniale Mijn had dezelfde aantrekkingskracht op woningbouw voor de arbeiders van de Domaniale Mijn en de Willem-Sophia. Beide verbindingen lopen bovendien op korte afstand vrijwel parallel, waardoor het voor de hand lag dat de tussenruimte geleidelijk werd opgevuld. Daarbij bepaalden oude veldwegen vaak het grondpatroon van het nieuwe wegennet.
Verder wordt de woningbouw in de onderhavige periode gekenmerkt door een sterk hiërarchische ordening.
Het bouwbeleid van Ons Limburg was erop gericht organische eenheden van sociale groepen te formeren, niet alleen organisatorisch (corporatistisch), maar ook in stedebouwkundig opzicht door het handhaven en benadrukken van de sociale rangorde. De hiërarchie mijnwerker, beambte, opzichter, hoofdopzichter, ingenieur, directeur is in de architectuur (hoe hoger de functie, hoe hoger en statiger het huis) en in de ligging terug te vinden (hoe hoger de functie, hoe dichter bij de mijn).
De Inventarisatie Mijnmonumenten en de Inventarisatie Industrieel Erfgoed vestigen bijvoorbeeld de aandacht op Villa Pierre aan de Torenstraat 28 te Eygelshoven. Een eclectische villa met Jugendstilelementen uit 1901,

aanvankelijk het onderkomen van Laura-directeur Raymond Pierre en sedert 1929 het hoofdkantoor van de Laura & Vereeniging.
De Staatsmijn Wilhelmina bouwde in 1909 aan de Heerlenersteenweg 78 een ingenieurswoning, bij de Julia verrees in de loop van de jaren twintig een dubbele ingenieursvilla, recht tegenover het Julia-hoofdgebouw, Rimburgerweg 3-5. Eveneens in de jaren twintig bouwde de Laura & Vereeniging opzichterswoningen aan de St.Jansstraat 1-15. Al veel eerder, in 1901, bouwde men 12 beambtewoningen aan de Laurastraat 52-74.
In directe samenhang met de mijnindustrie werden er natuurlijk op aanzienlijke schaal mijninstallaties gebouwd en uitgebreid, die hun directe omgeving sterk domineerden. De Domaniale Mijn is in dit verband als een lyrisch vergeleken met een kroon van zwart goud die boven Kerkrade uitstak. Wat er van al deze mijnterreinen resteert komt in het hiernavolgende nog aan de orde.

5.3. De bebouwing in 1935

Op het einde van de MIP-onderzoeksperiode waren Kerkrade en Eygelshoven spectaculair in bebouwingsomvang toegenomen. Eygelshoven beschikte nu over een tweetal mijnterreinen: de Laura & Vereeniging in het westen tussen de Torenstraat c.q. de spoorlijn, de Ter Bruggen-weg, de Laurastraat en de Spechtstraat; de Julia in het oosten tussen Rimburgerweg, spoorlijn en Anselderbeek.
Langs genoemde straten had zich een intensieve bebouwingsverdichting voorgedaan. In het oude, qua stratenplan nog steeds herkenbare dorpscentrum eveneens. De meest opvallende bebouwingsuitbreidingen moet men situeren in het gebied tussen Veldhofstraat en spoorlijn en op de oppervlakte tussen Kerkraderstraat en het Loosbos met de Anselderbeek. Op het hellende gebiedsdeel ten noorden van de spoorlijn bevond zich ook in 1935 nog vrijwel geen bebouwing.
Op het grondgebied van de oude gemeente Kerkrade vond eveneens bebouwingsuitbreiding plaats in aansluiting op de oude infrastructuur. Allereerst langs de oude weg van Kerkrade naar Eygelshoven (d.i. thans de Onze Lieve Vrouwe-straat, Zonstraat, St.Pieterstraat, Eygelshover Gracht, Kerkraderstraat). In het noorden verrees langs de driehoek Rietrastraat, Hanöverstraat en Bernardstraat de woninggroep Vink. De oude lineaire bebouwing van Vink en Kloosterbosch was verdicht. Bovendien was er een verbinding met het oude Chèvremont tot stand gekomen door de bebouwing van nieuw Chèvremont\St.Pietersrade ten zuiden van Kloosterbosch. In Haanrade was er eveneens sprake van een aanzienlijke verdichting van de oude nederzettingsstructuur, parallel aan de spoorlijn naar Herzogenrath.

Kerkrade had haar bebouwing vooral langs de oude uitvalswegen zien groeien. In oostelijke richting langs de Hoofdstraat-Holzstraat, Kloosterraderstraat-Haghenstraat en Rolduckerstraat met enkele nieuwe tussenverbindingen (Bockstraat, Oranjestraat en Koninginnestraat). Oranjestraat en Koninginnestraat sloten aan op de nieuwe Koningsweg naar de Wijngrachttunnels. Het gebied tussen Koninginnestraat, Koestraat, Erensteinerstraat, Zonstraat, Onze Lieve Vrouwe-straat was voorzien van een nieuwe infrastructuur en flankerende bebouwing. In zuidelijke richting een sterk lineaire bebouwingsverdichting langs de assen Marktstraat-Veldkuilstraat en Kruisstraat-Bleijerheidestraat-Pannesheiderstraat. Ook de bebouwing langs de Nieuwstraat werd aanzienlijk uitgebreid.
In de oksel van het samensmeltingspunt van spoorlijn (thans de Mijnstraat) en Nieuwstraat bevond zich het complex van de Domaniale Mijn, in het zuiden begrensd door de Pricksteenweg en Veldkuilstraat. Tussen Pricksteenweg en Franciscanerstraat/Schummerstraat lag het stratenkruis van de Kohlbergsgracht en de Kokelestraat. Het gebied tussen Pannesheiderstraat, Franciscanerstraat en Nieuwstraat was in 1935 al bijna geheel van bebouwing voorzien (incl. het Franciscaner kloostercomplex). Aan de westzijde van de Bleijerheidestraat had zich bebouwing ontwikkeld langs de Bosveldstraat, Bosstraat, Vroenstraat, Ursula- en Clarastraat, Antoniusstraat, het Hoefstraatje en een klein stukje van de huidige Voorterstraat.
In het zuidwestelijke gemeentedeel bleef de oude infrastructuur eveneens duidelijk herkenbaar: de oude steenweg, de Locht, de verbinding Beitel-Drievogelstraat-Industriestraat-Schifferheidestraat-Vauputsweg-Hammolenweg en tenslotte de Hamstraat-Crombacherstraat ondergingen een verdichting van de lineaire bebouwingsstructuur.
Ten zuiden van de spoorlijn had een belangrijke "nieuwe" ontwikkeling plaatsgevonden langs de Grachterstraat. Langs spoorlijn en Industriestraat was het complex van de Willem-Sophia verrezen. De belangrijkste bebouwingsuitbreiding had plaats gevonden door het gedeeltelijk opvullen van de ruimte tussen de oude steenweg in het noorden en de Industriestraat-Schifferheidestraat-Vauputsweg (o.a. de Heilust-kolonie). Deze nieuwbouwactiviteiten werden begrensd door de Graverstraat-Pleinstraat in het westen en de Kapelweg in het oosten. Daarbij bleven grote tussenliggende ruimten onbebouwd, waarbij het veelal ging om weiden en boomgaarden (bv. de oppervlakte tussen Akerstraat-Kampstraat en Kasperenstraat, Akerstraat-Klein Graverstraat-Romeinenstraat-Kampstraat).

Zeer opmerkelijk is de nieuwe verschijning van Terwinselen. Aan de oostzijde van de Schaesbergerstraat-Oude Tunnelweg verrees een woonwijk met een karrewiel-achtige plattegrond, inclusief de Botanische Tuin aan de St.Hubertuslaan, aangelegd door de Staatsmijnen. De bebouwing van Terwinselen bevond zich verder in lineaire structuur langs de Schaesbergerstraat-Heistraat, plus de woninggroep langs de Singelweg, Laurentiusstraat-Callistusstraat, Mariastraat, Nolensweg, St.Hubertuslaan, Vloedgraafsweg, Tuinstraat en Staatsmijnstraat, op een steenworp afstand van de Staatsmijn Wilhelmina.

5.4. Verspreide bebouwing

Het traditionele akkerbouwgebied in het westen van Kerkrade, op de rug tussen Anselder- en Strijthagerbeek was ook in 1935 nog een vrijwel onbebouwd gebied. De weinige bebouwing die er was betrof echter nog steeds de aloude buitenhuizen, hereboerderijen, kastelen en kloosters als de Broekhof, Dentgenbach, Nieuw Dentgenbach, de Terwinselen Hof, Oud en Nieuw Erenstein, Klooster Anstel en Boeren Anstel.
Onder de verspreide bebouwing kan men eveneens de oude abdij Rolduc rekenen, die tot op heden min of meer de omgeving ten oosten van Kerkrade domineert. Woninggroep De Hopel kan men ook onder dit paragraaf opnemen, omdat de woongroep destijds door de Eygelshovense mijn Laura pal tegen de gemeentegrens aan werd gebouwd, maar dan aan de Kerkraadse zijde. Daarmee werd deze kolonie de meest noordelijke en verafgelegen bebouwing op Kerkraads grondgebied, die echter geheel op Eygelshoven georiënteerd was.

5.5. Nederzettingen na 1940

Het voert te ver om in dit kader diep op de zeer aanzienlijke bebouwingsontwikkeling van de gemeente Kerkrade na de Tweede Wereldoorlog in te gaan. In de regel maakte men gebruik van de in 1935 nog aanwezige ruimten tussen de nieuw aangelegde infrastructuur uit de eerste helft van de twintigste eeuw, sloot men aan op uitbreidingen uit diezelfde periode en werd de ruimte tussen de oude hoofdverbindingswegen verder volgebouwd. Het opruimen van de vele mijninstallaties na de sluiting van de mijnen is met deze ontwikkeling onverbrekelijk verbonden geweest, zelfs een integraal onderdeel van de zg. "van zwart naar groen"-operatie in het kader van de Sanering Mijnterreinen Oostelijk Mijngebied.
Welke gevolgen had een en ander voor de diverse Kerkraadse mijnterreinen? Het complex van de Domaniale Mijn - 17 hectare groot - lag tussen het centrum van Kerkrade, Bleijerheide en Holz in, om precies te zijn tussen Mijnstraat-Nieuwstraat-Pricksteenweg-Veldkuilstraat en Bleijerheidestraat.

Men besloot op deze locatie 530 woningen te bouwen om de verschillende stadsdelen onderling sterker te verbinden. Dat betekende de sloop van de oude mijngebouwen, inclusief het verwijderen van de funderingen, het aanbrengen van een één meter dikke zandlaag. Medio 1979 begon men met de uitvoering van de sloop, eind 1979 kwam de eerste woning in aanbouw.

Het 16 hectare omvattende mijnterrein van de Laura, pal naast De Hopel, kreeg eveneens een bestemming als woongebied met meer dan 400 woningen. Het steenplateau werd bijna geheel afgegraven en in de omgeving ingepast. De tweede Eygelshovense mijnzetel Julia, werd niet in de woningbouwplannen opgenomen. Het eigenlijke mijnterrein werd voor een gedeelte opgeruimd. De electriciteitscentrale heeft nog lange tijd gefunctioneerd. Daar werd een deel van de eigen mijnsteen en de mijnsteen van de Laura gerecycled: door er de electrische centrale mee te stoken kon men electriciteit aan het Duitse net leveren. Daarna werd de vrijkomende steenkool verkocht. Een deel van het steenplateau werd gebruikt als depot voor Amerikaans legermaterieel.

De natuur maakte zich intussen meester van een deel van het mijnterrein en men besloot dat zo te laten. Omdat de wasserij en zeverij van de oorspronkelijke mijn Julia destijds nog functioneerden, bleef dat deel van het mijnterrein bij de aanvankelijke sanering buiten beschouwing.

Het Domaniale Mijn-terrein Beerenbosch in Kerkrade is veranderd in een 28 hectare groot recreatie- en natuurgebied. De hier gelegen kleine steenberg werd gemodelleerd, waarna een deklaag over het terrein werd aangebracht ten behoeve van een nieuwe aanplant. Dit recreatieplan werd ontworpen door het Heerlense planbureau Ir.Jongen Nederland BV.

De Domaniale had ook een steenplateau, het gebied Nulland (28 hectare), met in het midden de bekende gelijknamige schacht. Een deel werd afgegraven voor de aanleg van een nieuwe structuurweg, een rechtstreekse verbinding tussen het centrum van Kerkrade en de A-76. De rest van het steenstort werd met veel groen beplant.

Het bedrijfsterrein van de Willem-Sophia (9 hectare) werd geschikt gemaakt als industrieterrein.

De steenberg hoefde niet aangepakt te worden, omdat die het (omstreden) materiaal leverde voor wat als WISO-split gebruikt wordt voor de bestrating van paden en pleinen. De 5 hectare Wilhelminaterrein binnen de Kerkraadse gemeentegrenzen kregen een recreatieve bestemming.

Een recent door Dr. Philips opgestelde lijst van wat er sedert de Inventarisatie Mijnmonumenten 1978 nog bewaard is gebleven cq. verloren gegaan is, voor zover relevant, opgenomen in bijlage 5.

6. Conclusie

6.1. Inleiding

Naar aanleiding van het voltooide veldwerk en een nader onderzoek in het bouwvergunningenarchief kan de gemeentebeschrijving van Kerkrade afgerond worden met een aantal gevolgtrekkingen.

Tijdens de inventarisatie zijn 340 registratieformulieren gebruikt, waarop vaak meer dan één object is beschreven. Een aanzienlijk aantal objecten maakt namelijk deel uit van woninggroepen en complexen. Behalve een verdichting van de in 1850 reeds aanwezige structuren heeft er in Kerkrade - voornamelijk onder invloed van de vroeg op gang gekomen mijnindustrialisatie -ook bebouwingstoename buiten deze oude structuren plaatsgevonden.
De kwaliteit van enkele woninggroepen is momenteel nog van dien aard, dat zij de kwalificatie "bijzonder gebied" verdienen. Een kaart waarop deze gebieden zijn aangeduid, treft U in de bijlagen aan.
Gezien de specifieke aard van de ontwikkeling die de gemeente tussen 1850 en 1940 heeft doorgemaakt, is het van belang deze globaal weer te geven in een stedebouwkundige typologie (zie bijlagen).

6.2. Bijzondere gebieden

Bijzonder gebied Op de Bosschen

Algemene karakteristiek

Woninggroep Op de Bosschen werd omstreeks 1931 in Eygelshoven gebouwd in opdracht van de Woningbouwvereniging Steunt Elkander. Het betreft: Gulikstraat 1-63 oneven; Merodestraat 22-28, 25-27; Mgr. Nolensplein 2-28, 1-9, 27-47; Clemensstraat 25-49; Bongartstraat 22, 21-27. In totaal 73 woningen, hetgeen betekent dat er tot op heden 22 gesloopt zijn.

Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Op de Bosschen heeft een ruimtelijk concept van redelijke kwaliteit, geïnspireerd op de tuinstadgedachte. De woninggroep beslaat ongeveer de helft van een cirkel, waarvan het Mgr. Nolensplein het middelpunt is en de overige straten als radialen dienen. De gevelwanden kennen variaties in de vorm van risalerende geveldelen en enkele afgeschuinde hoeken. In enkele wanden zijn rondboogvormige doorgangen aangebracht die toegang geven tot de achtertuinen van de omliggende woningen. Zij vormen gesloten hofjes tussen de radialen.

Boven deze doorgangen zijn uitstulpende erkers aangebracht.
De architectuur van de woninggroep is traditioneel. Variatie wordt met eenvoudige middelen bewerkstelligd: diverse baksteentinten, risalieten, erkers, lateien, etc.

Bijzondere historische betekenis

Op de Bosschen geeft qua structuur, bestemming en verschijningsvorm duidelijk uitdrukking aan de specifieke sociaal-economische ontwikkeling van de Mijnstreek: georganiseerde volkshuisvesting voor de snel groeiende bevolking, op een schaal die groter dan voorheen gebruikelijk was, gebaseerd op de tuinstadgedachte.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Op de Bosschen ligt op gelijke afstand van zowel de vml. mijn Laura als de vml. mijn Julia. De stedebouwkundige structuur sluit aan op de Kerkraderstraat, de hoofdverbindingsweg tussen Eygelshoven en Kerkrade. De lichte helling van het perceel aan de zijde van de Kerkraderstraat en het uitzicht over het lager gelegen noordelijke deel van Eygelshoven geeft Op de Bosschen een markante plaats in het bebouwingsbeeld.

Gaafheid en zeldzaamheid

De gaafheid van de hiervoor genoemde kwaliteiten is nog in redelijke mate aanwezig: niet-uniforme aanpassingen en de sloop van een deel van de woninggroep beperken deze gaafheid enigszins. Woninggroepen zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar Op de Bosschen onderscheidt zich door het relatief late tijdstip van realisatie. Wanneer men de zeldzaamheid van dergelijke woninggroepen vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt beziet, neemt de waarde ervan uiteraard sterk toe.

Bijzonder gebied Terwinselen

Algemene karakteristiek

Terwinselen is een langgerekte, tegen het terrein van de voormalige Staatsmijn Wilhelmina aanliggende mijnwerkerskolonie, die tussen 1905 en 1930 door de Staatsmijnen naar ontwerp van het eigen bouwbureau werd gerealiseerd. Eveneens tot het bijzondere gebied behoren woningen van de Stichting Thuis Best, ontworpen door architect A.J.N. Boosten uit Maastricht en gebouwd met een garantiecontract van de Staatsmijnen; woningen en utilitaire gebouwen van de R.K.-parochie van Terwinselen; de Botanische Tuin van de Staatsmijnen.
Het bijzondere gebied Terwinselen behoort voor een deel tot de gemeente Landgraaf en voor een deel tot de gemeente Kerkrade. Ter verduidelijking onderstaand overzicht.

Gemeente Landgraaf, in opdracht van de Staatsmijnen:

Heistraat 81-91: de eerste 6 opzichterswoningen van de Staatsmijnen (1905), inmiddels ingrijpend gewijzigd;
Parallelstraat 54-76: 12 beambtewoningen (1908). Hier bevindt zich ook een oude keermuur van het voormalige mijnterrein;
Heistraat 77-79: 2 opzichterwoningen (1913), zonder spouwmuren;
Parallelstraat 2-48: 24 van de oorspronkelijk 26 mijnwerkerswoningen (1916-18), waarvan de nrs. 34,36 tot één van de zeldzame experimenten met vlakgedekte mijnwerkerswoningen behoren;
Heistraat 29-33: 3 opzichterswoningen (1916);
Heistraat 35-37: 2 opzichterswoningen (1917), met spouwmuren;
Heistraat 39-43: 3 opzichterswoningen (1917);
Heistraat 45-49: 3 beambtewoningen (1917);
Heistraat 51-53: 2 beambtewoningen (1917);
Heistraat 55-61: 4 beambtewoningen (1918);
Heistraat 63-67: 3 beambtewoningen (1918);
Heistraat 93, Casinolaan 2: 2 hoofdopzichterswoningen (1918);
Casinolaan 1-3: 2 hoofdopzichterswoningen, nu 6 appartementen (1918);
Heistraat 42-44, 46-48: 2 ingenieurswoningen (1927-28).

Gemeente Kerkrade, in opdracht van de Staatsmijnen:

Heistraat 101-123: mijnwerkerswoningen (1911);
Tuinstraat 4-16;
Rukkerweg 237-287;
Staatsmijnstraat 4-12;

St. Hubertuslaan, t.o. 81, Bothanische Tuin;
Vredeshofje 1 t/m 35 (1918), renovatie 1977-78;
Vloedgraafstraat 3-5, 2-32, 11-49, (1918), deels uniform gerenoveerd, deels gesloopt;
Schaesbergerweg 91-97, 128 t/m 138;
Oude Tunnelweg 13-43.

Gemeente Kerkrade, in opdracht van het R.K. Kerkbestuur Terwinselen:

Oude Tunnelweg 36-50: 8 onderwijzerswoningen (1921);
St. Hubertuslaan 80?: R.K. Kerk O.L.V. Onbevlekt Ontvangen (1921), arch. J. van Groenendael;
St. Hubertuslaan 80: Pastorie van de R.K.-parochie O.L.V. Onbevlekt Ontvangen (1921), arch. J. van Groenendael;
Dr. Nolenslaan 4: dokterswoning (1923);
Singelweg 4,6: dubbele onderwijzerswoning (1920), arch. J. van Groenendael.

Gemeente Kerkrade, in opdracht van de Stichting Thuis Best met een garantiecontract van de Staatsmijnen:

- Callistusstraat 40-42, 61-87, 68-70; Laurentiusstraat 41-45, 51-61; Singelweg 70-78, 84-86, 88-94. Restant van een woninggroep van 52 eenheden, 1927, arch. A.J.N. Boosten te Maastricht;
- 6 grootgezinswoningen uit 1941/2 van arch. A.J.N. Boosten, verdeeld over de Dr. Poelsstraat (3x2 woningen), Laurentiusstraat (1x2 woningen), Callistusstraat (1x2 woningen). Slechts één blok van twee woningen aan de Dr. Poelsstraat 24-26 resteert.

Verder behoren de Mariastraat en de Piusstraat tot de stedebouwkundige structuur van Terwinselen.

Intrinsieke stedebouwkundige structuur

Het ruimtelijk concept van het bijzonder gebied Terwinselen is van hoge kwaliteit. Het geheel bestaat uit een sedert 1905 bebouwde hoofdas in noord-zuidrichting (Heistraat/Schaesbergerweg) die parallel aan het voormalig traject van de mijnspoorweg naar de Staatsmijn Wilhelmina loopt. Aan de Landgraafse zijde werd ter hoogte van het oude mijnterrein evenwijdig aan de Heistraat de Parallelweg geprojecteerd; Kastanjelaan, Korteweg en Casinolaan vormen de tussenverbindingen.
Aan de Kerkraadse zijde van de grens komen de Rukkerweg, Staatsmijn- en Tuinstraat plus het Vredeshofje op de Heistraat uit. Verder zuidelijk bevindt zich een opvallende, radiale structuur, waarvan de parochiekerk van O.L.V. Onbevlekt Ontvangen het middelpunt vormt. Als radiaal fungeren de Oude Tunnelweg, de Dr. Nolensstraat, de Piusstraat, de Mariastraat en de St. Hubertuslaan (ged).

Dit geheel wordt omsloten door de Schaesbergerweg, Singelweg, Callistus- en Laurentiusstraat, Vloedgraafstraat. De inrichting van het bijzondere gebied is geinspireerd door de tuinstadgedachte. Terwinselen is van groot belang vanwege de inrichting van en de voorzieningen in dit geintegreerde woon-, werk- en leefgebied. Op een relatief kleine oppervlakte werden werkplek, woonhuis, kerk, arts, school, begraafplaats, botanische tuin en winkelvoorzieningen gerealiseerd. De architectuur van de woningen uit de vroegste periode van de Staatsmijnen (de zgn. Honigman-periode, met bv. de opzichterswoningen aan de Heistraat 81-91 uit 1905, te Landgraaf) was in authentieke staat zeker opmerkelijk te noemen, maar is op diverse locaties aanzienlijk aangetast.

Bijzondere historische betekenis

Terwinselen geeft zowel door structuur, bestemming en verschijningsvorm duidelijk uitdrukking aan de specifieke geestelijke en sociaal-economische ontwikkeling die de Mijnstreek in de begin- en bloeiperiode van de mijnindustrie doormaakte. Typisch is de hiërarchische ordening van het woongebied: de beambte-, opzichters-, hoofdopzichters- en ingenieurswoningen ten noorden van de mijningang (gelegen bij de huidige Casinolaan, allen gemeente Landgraaf), de arbeiderswoningen verder zuidelijk op het grondgebied van Kerkrade. Kerk én pastorie vormen hier het stedebouwkundige én architectonische brandpunt van een radiale structuur.
De bouw en weloverwogen stedebouwkundige uitleg van woninggroepen voor werknemers van de mijnen in al hun hiërarchische geledingen vormde een radicale breuk met de Limburgse bouwtraditie tot dan toe.

Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Terwinselen had sterke ruimtelijke relaties met het terrein van de voormalige Staatsmijn Wilhelmina en is tot op heden een belangrijke ruimtelijke dominant in de bebouwde omgeving van Landgraaf en Kerkrade. De sterke ruimtelijke relaties tussen de diverse voorzieningen van Terwinselen zijn van grote importantie.

Gaafheid en zeldzaamheid

Ondanks het verdwijnen van de ruimtelijke relatie met de Staatsmijn Wilhelmina, de sloop van een aantal woningen, enkele latere invullingen en verbouwingen, is de gaafheid van de hierboven genoemde stedebouwkundige en cultuurhistorische kwaliteiten in redelijke mate bewaard gebleven.

Voormalige mijnkoloniën zijn in het oostelijke deel van de Limburgse mijnstreek niet zeldzaam, maar Terwinselen onderscheidt zich door haar stedebouwkundige structuur en invulling van andere woninggroepen. Vanuit een provinciaal of nationaal oogpunt bezien neemt de waarde van Terwinselen evenredig toe.

6.3. Complexen

Op het grondgebied van de gemeente Kerkrade bevinden zich een aanzienlijk aantal woningcomplexen. De woninggroep De Hopel geniet inmiddels grote bekendheid én rijksbescherming. Tussen 1907 en 1909 werden de oorspronkelijk 47 woningen (één woning is gesloopt) van deze groep gebouwd, in opdracht van de particuliere mijn Laura & Vereeniging. Architect was Albert Reichpietsch. Adressen: Merelstraat 2-12, 1-7; Meesstraat 1-31; Kanariestraat 45-63; Lijsterstraat 1-11, 2-8.
De woningen zijn gegroepeerd in blokken van twee tot zes woningen. De traditionele architectuur kent afwisselende elementen in de vorm van klokgevels en eenvoudige bakstenen ornamenten.
Even ten oosten van De Hopel, op de rand van het voormalige mijnterrein van de Laura, werd in 1926/28 de woninggroep Spechtstraat/Zwaluwstraat gerealiseerd. Opdrachtgever was de Stichting Thuis Best, architect F.W. de Rooij van Technisch Bureau Ons Limburg. Het betreft in totaal 30 woningen aan de Spechtstraat 1-21, 2-22 en de Zwaluwstraat 8-22. Spechtstraat en Zwaluwstraat zijn dwars op elkaar geprojecteerd. Het meest courante woningtype is de eenheid van 4 woningen onder één schildkap. De hoekpanden onderscheiden zich door twee bouwlagen en asymmetrische zadeldaken.
Eveneens aan de rand van het Laura-terrein, maar dan aan de Laurastraat 60-82 bevindt zich een bijzondere groep van 12 beambtewoningen uit 1906, die eveneens rijksbescherming geniet. Zij werden gebouwd in opdracht van de Laura & Vereeniging, naar een ontwerp van het bouwbureau van deze onderneming. Het gaat om zes gepleisterde blokken van twee woningen onder zadeldaken. De voorgevels zijn verlevendigd door risalerende, roze-rood gesauste bakstenen lijsten en dito plint.
Aan de Veldhofstraat 140-142 en Op de Kamp 1 t/m 5 bevindt zich een kleine woninggroep van architect K. Bonekamp uit 1918. Ook deze zeven woningen werden gerealiseerd in opdracht van de Laura & Vereeniging.

De woninggroep Chevremont te Kerkrade werd in de loop van 1992 grotendeels gesloopt. Oorspronkelijk telde de groep 336 woningen, gebouwd in 1920, 1924 en 1926, steeds naar ontwerp van Jan Stuyt van het Technisch Bureau Ons Limburg.

Opdrachtgever was de Woningvereniging St. Pietersrade.
Aan de Clausstraat 4-20 te Kerkrade staan 9 voormalige ambtenarenwoningen uit 1922-23. Zij werden ontworpen door de Algemene Technische Dienst van de gemeente Kerkrade en verkeren thans nog in zeer gave staat.
F.W. de Rooy van Technisch Bureau Ons Limburg is verantwoordelijk voor het 50 objecten tellende woningcomplex aan de Kampstraat 3-29, Kasperenstraat 45-79, Ons Limburgstraat 2-20, 5-19. De woningen werden in 1931 gebouwd voor de Woningvereniging Spekholzerheide. Zij zijn ondergebracht in langgerekte blokken. Na elke derde woning volgt er een risalerende woning in dwarsrichting.
Aan de Apostelstraat 1-27, 2-28, Groene Kruisstraat 31-49, 32-40, Drievogelstraat 38-56 bevinden zich de restanten van een woninggroep van de Woningvereniging Spekholzerheide.
In de St. Janstraat 3-15 te Eygelshoven tenslotte staat een belangrijk complexje met zeven rijk geornamenteerde opzichterswoningen uit 1922. De straatwand, waarvan het pand nr.1 inmiddels gesloopt is, werd gebouwd in opdracht van de Laura & Vereeniging.

6.4. Objecten

Naast enkele bijzondere gebieden en woningbouwcomplexen beschikt Kerkrade over de nodige objecten die zeker nader aandacht verdienen. Ter illustratie een alfabetisch overzicht van deze panden.
In 1928 bouwde architect Anton Bartels uit Heerlen aan de Abtenstraat 1 een R.K.-kerk in Neo-Romaanse trant. Het glas in lood werd ontworpen door Joep Nicolas. De bijbehorende pastorie staat aan de Haghenstraat 16.
Bij het adres Akerstraat 5 gaat het eveneens om een pastorie: nl. de woning van de parochieherder te Spekholzerheide uit 1853. Het pand staat in directe verbinding met de St. Martinuskerk van architect Mulckhuysen uit 1851. (De kerk werd in 1933 van zijbeuken voorzien en luistert naar het adres Kerkstraat 10). De kunststoffen vensters van de pastorie verstoren het aanzicht van de voorgevel enigszins.
Architect Stephan Dings uit Beek ontwierp in 1925 het woonhuis-winkelpand aan de Akerstraat 43. In de architectuur zijn duidelijk expressionistische elementen aanwezig.
Aan de Akkerheide 33 verrees in het tweede decennium van de 20e eeuw het kloostertje met kapel van de Zusters Ursulinen. Architect was Caspar Franssen te Roermond. In het statige herenhuis aan de Beitel 10 is thans een dierenartsenpraktijk gevestigd. Enkele verbouwingen hebben de authenticiteit van het geheel doen afnemen.

Het voormalige klooster (v.a. 1876) met kapel (1896) van de Broeders Franciscanen aan de Bleijerheidestraat 71 heeft een sterk beeldbepalende werking op de onmiddelijke omgeving. Het klooster is meermalen verbouwd en de kapel verkeert in een slechte staat van onderhoud.

Even verderop bevindt zich aan de Bleijerheidestraat 165 de R.K.-kerk H.Antonius van Padua uit 1918. Dit ontwerp van Alphons Boosten uit Maastricht is reeds geregistreerd als rijksmonument. De glas in lood vensters zijn van de hand van Henri Jonas.
De overbekende, eveneens rijksbeschermde schacht Nulland bevindt zich aan de Domaniale Mijnstraat.
Aan de Drievogelstraat 84 staat een in gave toestand verkerend woonhuis uit 1909. De Grupellostraat herbergt enkele opmerkelijke objecten, waaronder de nrs. 2,4,6 uit de periode 1920-25, die thans dienst doen als kantoor-woonhuis-winkel. De kantoren nr. 8,8a zijn ondergebracht in de voormalige directeurswoning (ca. 1915) van de gemeentelijke gasfabriek.
Op de begraafplaats aan de Hambosweg werd in 1937 een Mariakapel gebouwd in opdracht van het R.K. Kerkbestuur St.Lambertus. Aan de Heerlenersteenweg 78 bevindt zich de fraaie ingenieurswoning uit 1910-11 van de Staatsmijn Wilhelmina. Een identieke woning staat tegenover de ingang van de Staatsmijn Hendrik te Brunssum (Akerstraat 12). De Kerkraadse ingenieurswoning heeft een tweetal verbouwingen ondergaan.
Aan de Holzstraat 15 werd door architect Franssen uit Roermond in 1919-20 een klooster met kapel voor de Zusters Ursulinen gebouwd. Het pand heeft daarna de nodige verbouwingen ondergaan, waaronder vier vóór 1940. Aan de Holzstraat bevindt zich op de nrs. 27,29 een opmerkelijk dubbel woonhuis uit het begin van de 20e eeuw, op nr. 56 een vrijstaande stadsvilla uit dezelfde periode.
Heel bijzonder is het Post- en Telegraafkantoor met voormalige directeurswoning aan de Hoofdstraat 16. Dit pand van rijksbouwmeester D. Knuttel uit 1908 heeft door een zestal verbouwingen tussen 1963 en 1990 helaas aan authenticiteit ingeboet. Aan de Hoofdstraat 15/Grupello-straat 1 staat het voormalige kantoor van de Kerkraadse Handelsbank uit 1919. Dit ontwerp heeft een classicistisch beïnvloede bouwtrant en zorgt voor een beeldbepalende uitstraling. Aan de Hoofdstraat 39, 39a bevindt zich nóg een opmerkelijke hoekpartij; in dit oorspronkelijk ongesplitste woonhuis uit 1924 zijn thans een woning, een apotheek en een uitzendbureau gevestigd. Zeer decoratief zijn de gele zandstenen gevelelementen.
De Industriestraat 46 a-f is het verbouwde, voormalige hotel-restaurant van de Meerssense architect Bemelmans uit 1928. Eveneens van zijn tekentafel kwam datzelfde jaar het pand van de rijwielhandel aan de Industriestraat 48.

Aan de Julianastraat 9 werd in 1932-33 voor de heer Schenk een vrijstaande villa gebouwd die late invloeden van chaletstijl vertoont.

In het spoorwegtalud over de Kerkradersteenweg bevinden zich de twee Wijngrachttunnels uit 1930-34, ontworpen door de gemeente-architect Duikens. De bijzondere constructie-methode maakt de tunnels van groot belang. Eygelshoven beschikt aan de Kleine Stegel over een tweetal waterduikers in het talud van de spoorweg Heerlen-Herzogenrath uit 1896.
In 1939 werd aan de Kloosteranstelweg 6 in opdracht van het Ondersteuningsfonds van de Staatsmijnen een opvallende boerderij gebouwd op de hellende oever van de Anselderbeek. Het opvallende pand aan de Kloosterraderstraat 20 is ingericht als centrum voor Maatschappelijk Werk.
De Kerkraadse architect J.A. Wiegerinck is verantwoordelijk voor het opvallende, gekleurde hoekpand aan de Kohlbergsgracht 1 (1933). Aan de Locht bevinden zich een aantal fraaie villa's en landhuizen: op nr. 187 een villa van architect Mulckhuysen jr. uit 1936, nr. 181 werd in 1935 gebouwd door architect Raaijmakers; Villa Idylle op nr. 27 verrees in 1927, waarschijnlijk naar ontwerp van J. Hanrath, die eveneens de Heerlense mijndirecteursvilla Zomerweelde aan de Valkenburgerweg 167 (thans OU) tekende.
De Markt wordt gedomineerd door het raadhuis uit 1912/13 in neo-renaissancestijl. Dit ontwerp van Duikens fungeert als stadhuis-dependance. De Villa Krijnen aan de Niersprinkstraat 45 is gave, rijk geornamenteerde villa uit 1912 van architect E.G. Meijers-Croute uit Maastricht. De Nieuwstraat heeft op de nrs. 89,90 en 93 drie opvallende, eclectische woonhuizen uit de periode rond de eeuwwisseling. Aan het Old Hickoryplein 1 werd ca. 1939 de SGBK-school gebouwd.
Eclectische elementen zijn wederom in de woonhuizen aan de Onze Lieve Vrouwestraat 67,69 aanwezig. Aan het Oranjeplein 1,2 staan twee fraaie woonhuizen, in 1922 gebouwd voor C. Duijkers en D. Kockelkorn. De panden van J. Bongaerts op het Oranjeplein 6,7 (1925-27) verdienen eveneens de nodige aandacht. Het dubbele herenhuis Oranjestraat 5,7 (ca. 1915) heeft fraaie neo-classicistische ornamenten.
Aan het zgn. Plein staat het verlaten functionalistische stationnetje van Kerkrade-West. Het gehele spoorwegcomplex vertoont al de nodige sporen van verval.

Zeer bijzonder is de R.K.-kerk van de H.Johannes de Doper aan de Poortbeemden te Eygelshoven. Zij werd in 1922 gebouwd naar ontwerp van A.J.N. Boosten en J. Ritzen (samen ook verantwoordelijk voor de Koepelkerk in hun vestigingsplaats Maastricht). Het is een opvallend vormgegeven kerk met een geprofileerde onderbouw van Nievelsteiner zandsteen en een optrek van Maastrichter tufkrijt.

In opdracht van P. Bergstein werd in 1923 de vrijstaande monumentale villa aan de Poststraat 19 gebouwd. Uit hetzelfde jaar stamt het vrijstaande woonhuis van H.J. Petrie aan de Pricksteenweg 42. Van zeer groot belang voor de gemeente is de dubbele ingenieursvilla aan de Rimburgerweg 3,5. Deze werd in 1925 gebouwd voor de mijn Julia door de Brusselse architect Jaspar in een Engels aandoende cottagestijl. Deze panden bevinden zich aan de overzijde van het thans kaalgeslagen Julia-terrein.
Aan en bij de St.Pieterstraat 1 te Chevremont staan een aantal gebouwen van de Hervormde Gemeente. Het gaat om een ten tijde van de inventarisatie leegstaand woonhuis uit 1929, het kerkgebouw uit 1923 en de kosterswoning met zaal uit hetzelfde jaar. Alle objecten werden getekend door architect H.J. Tiemens uit Arnhem. Aan de St.Pieterstraat 95 ligt een grote hereboerderij uit de MIP-periode.
De alom bekende Villa Pierre van Laura-directeur Raymond Pierre uit 1901 ligt aan de Torenstraat 28 te Eygelshoven. Het is een eclectisch ontwerp met duidelijke Jugendstil-invloeden. Aan de Veldhofstraat, de hoofdverkeersader van Eygelshoven, werden de nodige landhuizen en villa's neergezet. Architect F.P.J. Peutz uit Heerlen is verantwoordelijk voor het dubbele woonhuis 117,119 uit 1926; architect M. Schillings voor het vrijstaande pand nr. 121; Wiegerinck & Visser te Kerkrade voor het hooggesitueerde pand nr. 129. Op nr. 131 werd in 1941 voor de toenmalige gemeente Eygelshoven een ambtswoning voor de burgemeester gebouwd. Verder is in deze straat het traditioneel-ambachtelijke pand nr. 19 van belang. Architect K. Bonekamp tenslotte ontwierp in 1917 voor de mijn Laura het dubbele woonhuis 81,83. Architect P.J.J.M. Cuijpers uit Amsterdam bouwde aan de Veldkuilstraat 73 een onderwijzerswoning (1920-21). Met de laat-negentiende eeuwse hoeve aan de Vinkerstraat 166 wordt dit illustratieve overzicht afgesloten.

6.5. Bouwstijlen en architecten

De bebouwingsuitbreiding van Kerkrade in de periode 1850-1940 heeft bouwkunst opgeleverd die in overgrote meerderheid behoort tot de traditioneel-ambachtelijke (19e eeuws) of traditionele bouwstijl (20e eeuws). Neo-renaissance, neo-romaans, neo-gothiek of invloeden daarvan komen slechts incidenteel voor. Het eclecticisme (of elementen daarvan) is wat meer courant. Daarnaast komt invloed van het Nieuwe Bouwen voor in de spoorbrug bij de Heiligenhuisstraat en de SGBK-school aan het Old-Hickoryplein 1. Invloeden van Amsterdamse School-architec-tuur zijn getraceerd aan het Oranjeplein 6-7 en de Oranjestraat 5-7.

In de periode 1850-1940 zijn vele architecten in de gemeente Kerkrade actief geweest. De namen van A.J. Bartels uit Heerlen, Mulckhuysen uit Heerlen, Nievelstein uit Spekholzerheide, K. Bonekamp uit Eygelshoven, J.H.H. Groenendael, J. Bemelmans uit Meerssen, Duikens te Kerkrade, Caspar en Jos. Franssen te Roermond en L. van de Poel komen meermalen voor.
Daarnaast verdient het werk van Stephan Dings uit Beek, Alphons Boosten, Frits Peutz, rijksbouwmeester D. Knuttel, de Bouwbureaus van de Staatsmijnen, de Laura & Vereeniging en Bouwbureau Ge-Auf, F.W. de Rooy en J. Stuyt van Technisch Bureau Ons Limburg, J. Hanrath, W. Tap en Ir. Beersma een passende waardering.

Literatuurlijst

Architektuur uit de 20e eeuw in Limburg, 1900-1985, Brunssum 1985

L. Augustus, J. Driessen, L. Schaeps, 200 jaar steenwegen in Kerkrade en Herzogenrath, Kerkrade 1986

A.L.H.N. Dautzenberg, De gemeente Eygelshoven. Sociaal-economische structuur en in de toekomst te verwachten ontwikkeling, Maastricht ETIL 1963

Delfstoffen in Limburg. Grondboor en Hamer, Nederlandse Geologische Vereniging, no. 5-6, 1989

J. Driessen, Kerkrade in oude ansichten, Zaltbommel 1972

Eijgelshoven gedurende acht eeuwen, 1131-1931. Gedenkboek uitgegeven door het gemeentebestuur bij de viering van het achthonderdjarig bestaan van Eygelshoven, Eygelshoven 1931

L.D.T. Eikelboom, De mijnstreek van groen naar zwart 1890-1965, Sittard 1991

J.M.A.G. Gillissen, De invloed van de Staatsmijnen in Limburg op de ontwikkeling van het locale personenvervoer en op de woningbouw in de mijnstreek tot negentienhonderdenveertig, ongepubliceerde kandidaatsscriptie, Heerlen 1962

Het nieuwe aanzien van de oude mijnstreek, Streekgewest Oostelijk Zuid-Limburg 1989

Inventarisatie Mijnmonumenten, Samenwerkingsverband Sanering Mijnterreinen Oostelijk Zuid-Limburg, Heerlen 1978

Kort overzicht van de geschiedenis van Kerkrade, Kerkrade z.j.

W.J.M. Leideritz, Trams en tramlijnen. De stoomtrams van Noord-Brabant en Limburg, Rotterdam 1970

Sj. Maas, "Ons Limburg", 1911-1981, Heerlen 1981

W. Nolten, De Hopel ... een plekje apart, Eygelshoven z.j.

P. Overhage SJ, Heerlen, der städtische Mittelpunkt des südlimburgischen Bergbaugebietes. Landschafts-, Wirtschafts-, Bevölkerungs- und Siedlungsbild, Hamburg 1989

J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen, Th.J.A.H. Claessens, Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914, Assen 1965

J.F.R. Philips, Op zoek naar wat eens een mijnstreek was ... Welke monumenten herinneren ons nog aan de Nederlandse mijnindustrie, (ongepubliceerd manuscript), Maastricht 1991

C.E.P.M. Raedts m.i., De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg, Maastricht/Assen 1974

J. Renes, De geschiedenis van het Zuid-Limburgse cultuurlandschap, Assen/Maastricht 1988

G. Schrijen, Das Werden des neuen Süd-Limburg. Die Kulturlandschaftlichen Wandlungen des südlichen Limburg, insbesondere infolge des Bergbaues, seit der Mitte des 19. Jahrhunderts, Berlin 1937

J.C.J.M. Starmans, M.M.R. Daru-Schoemann, Industrieel Erfgoed in Limburg, Maastricht 1990

Ph. VanderMaelen, Dictionnaire Géographique du Limbourg, Assen/Amsterdam 1978

1912-1987 75 jaar woningvereniging "Spekholzerheide", Kerkrade 1987

Kaartmateriaal

Kartenaufnahme der Rheinlände durch Tranchot und von Müffling, 1803-1820
no.76 Herzogenrath
no.75 Heerlen
1:25.000

Kuyperkaarten der gemeenten Eygelshoven en Kerkrade, 1866
1:20.000/1:40.000

Topografische kaarten, 1935
no. 764 Nieuwenhagen
no. 767 Simpelveld
no. 768 Kerkrade
1:25.000

Topografische kaart der gemeente Kerkrade, 1982
Provinciale Planologische Dienst
1:10.000

Kaart Provincie Limburg, 1982
1:50.000

Afbeeldingen bij de gemeentebeschrijving

I De gemeente Kerkrade in 1982

II a/b De gemeenten Eygelshoven en Kerkrade in het begin van de negentiende eeuw

III a/b De gemeenten Eygelshoven en Kerkrade in 1866

IV a/b/c De gemeenten Eygelshoven en Kerkrade in 1935

V a t/m f De bebouwing van Kerkrade in 1982

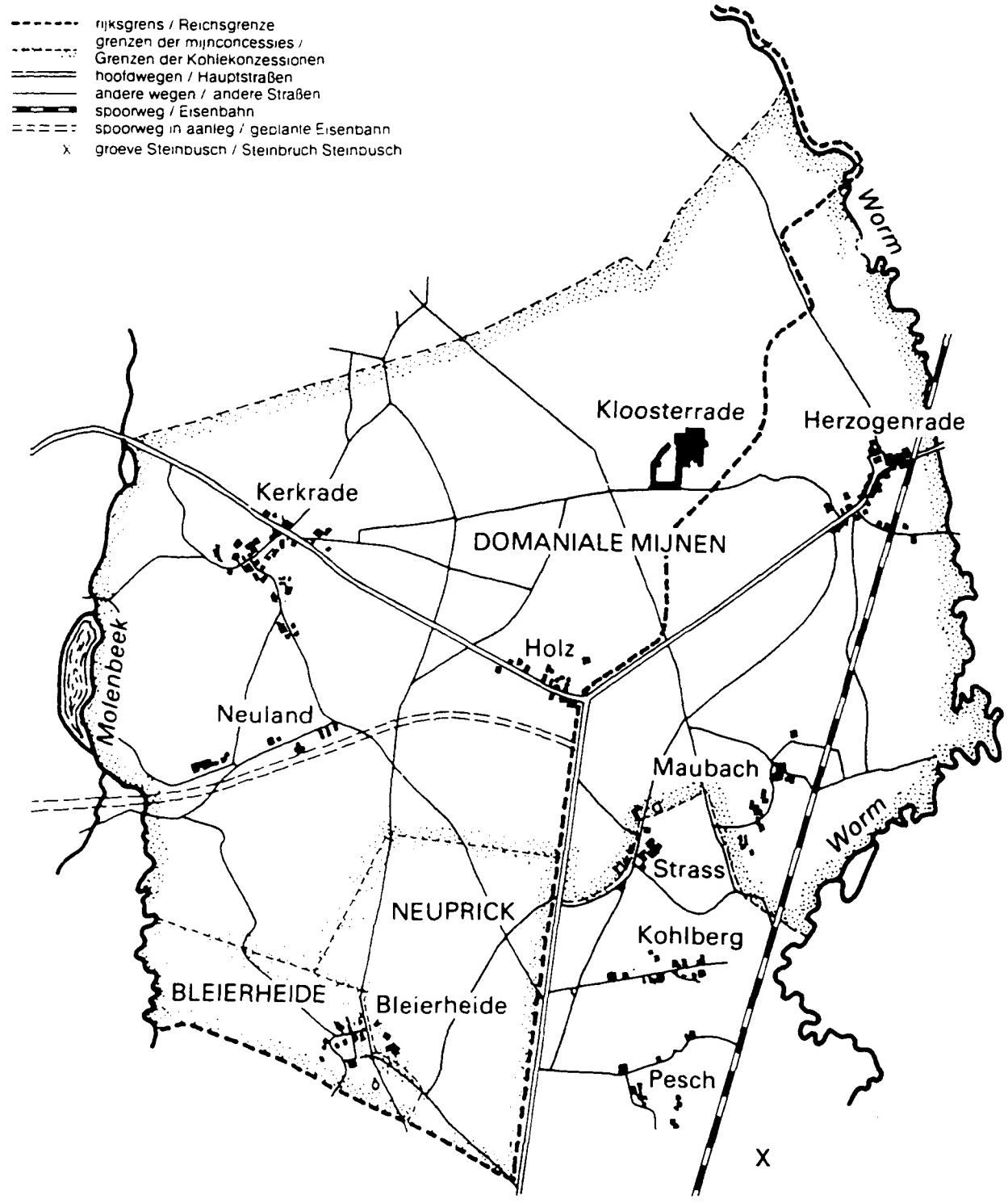

De mijnconcessies omstreeks 1860. De gehuchten Maubach, Straß, Kohlberg en Pesch en de steengroeve Steinbusch waren in 1816 aan Pruisen afgestaan en bij de gemeente Herzogenrath gevoegd. De concessie van de domaniale mijn echter strekte zich uit tot aan de Worm, onder Herzogenrath en Maubach.

Bijlage 1: De Kerkraadse mijnconcessies omstreeks 1860.

Bron: L. Augustus

Tabelle 10 a:

Produktion der einzelnen Gruben.

Gruben	1905 abs. in Tonnen	%	1913 abs. in Tonnen	%	1918 abs. in Tonnen	%	1931 abs. in Tonnen	%	1935 abs. in Tonnen	%	1937 abs. in Tonnen	%
Oranje-Nassau I (1899)..	197 143		296 798		?*		578 848		344 877		621 070	
Oranje-Nassau II (1906)..	—		238 118		?		738 347		519 653		782 311	
Oranje-Nassau III (1917)..	—		—		?		856 812		800 913		1 021 584	
Oranje-Nassau IV (1928)..	—		—		—		456 280		337 462		505 376	
Oranje-Nassau-Gruben ..	197 143	40	534 916	28	820 139	25	2 630 287	20	2 002 905	17	2 930 341	20
Domaniale (1815)	207 738		444 570		484 092		1 029 176		777 162		901 511	
Willem-Sophia (1902)	84 660		143 431		232 392		480 000		401 000		503 000	
Laura-Ver. (1906)	—		332 310		460 616		787 000		551 400		790 800	
Julia (1926)	—		—		—		721 300		554 700		758 100	
Übrige Privatgruben	292 398	60	920 311	50	1 177 100	33	3 017 476	23	2 284 262	19	2 953 411	20
Alle Privatgruben	489 541	100	1 455 227	78	1 997 239	58	5 647 763	43	4 287 167	36	5 883 752	40
Wilhelmina (1906)	—		358 164		562 228		1 364 085		1 257 689		1 438 216	
Emma (1913)	—		59 688		661 032		2 019 427		2 268 890		2 526 930	
Hendrik (1916)	—		—		179 013		1 751 642		1 564 791		1 669 316	
Mauritz (1923)	—		—		—		2 112 474		2 499 307		2 803 055	
Alle Staatsgruben	—	—	417 852	22	1 402 273	42	7 247 628	57	7 590 677	64	8 437 517	60
Alle Gruben	489 541		1 873 079		3 399 512		12 895 391		11 877 844		14 321 269	

* Die Zahlen der geförderten Kohlenmenge der einzelnen Oranje-Nassau-Gruben sind für 1918 nicht zu erhalten.

Bijlage 2: Productiecijfers
van de afzonderlijke mijnen
1905-1937
Bron: Overhage, P.,

De ontwikkeling van het aantal inwoners in de gemeente Eygelshoven sinds 1880, vergeleken met de aangrenzende gemeenten, de Oostelijke Mijnstreek en Limburg in absolute en indexcijfers.

Bron: C.B.S.

Jaar	Eygelshoven	Übach over Worms	Nieuwenhagen	Schaesberg	Kerkrade	Oost. Mijnstreek	Limburg
1880	456	1577	1160	1134	6091	31174	239692
1890	499	1607	1202	1154	7145	33080	257144
1900	653	1696	1410	1362	9619	38792	285828
1910	1362	2202	2350	3009	16633	57107	340421
1914	2082	2620	3082	5124	22293	76864	382707
1920	2509	3065	3011	6236	25494	111646	440364
1925	2861	4087	4399	7152	30517	139159	495757
1930	3919	6892	5217	8354	38705	166409	550840
1935	3988	6493	4803	7925	37378	170369	589473
1940	4189	7303	5149	7928	38184	176269	619775
1945	4725	8105	5503	8766	40999	193419	671683
1950	5283	9457	6071	10024	43368	204220	739343
1955	5841	9269	7464	12557	46741	229897	811630
1959	6030	10115	8170	11146	49015	246392	882386
Indexcijfers (1880 =100)							
1880	100	100	100	100	100	100	100
1890	109	102	102	99	117	106	107
1900	139	108	121	119	158	124	119
1910	299	140	203	255	273	183	142
1914	457	166	264	440	366	247	160
1920	550	194	260	536	419	358	184
1925	628	259	379	614	501	446	207
1930	859	437	450	718	635	534	230
1935	875	412	414	681	614	547	246
1940	919	463	444	681	627	620	259
1945	1036	514	474	753	673	671	280
1950	1159	536	523	861	712	737	308
1955	1281	588	643	1079	767	778	339
1959	1322	641	704	1215	805	790	368

Bevolkingsontwikkeling van Eygelshoven en Kerkrade, 1880-1959 (cijfers/grafiek bijlage 3, bron: ETIL

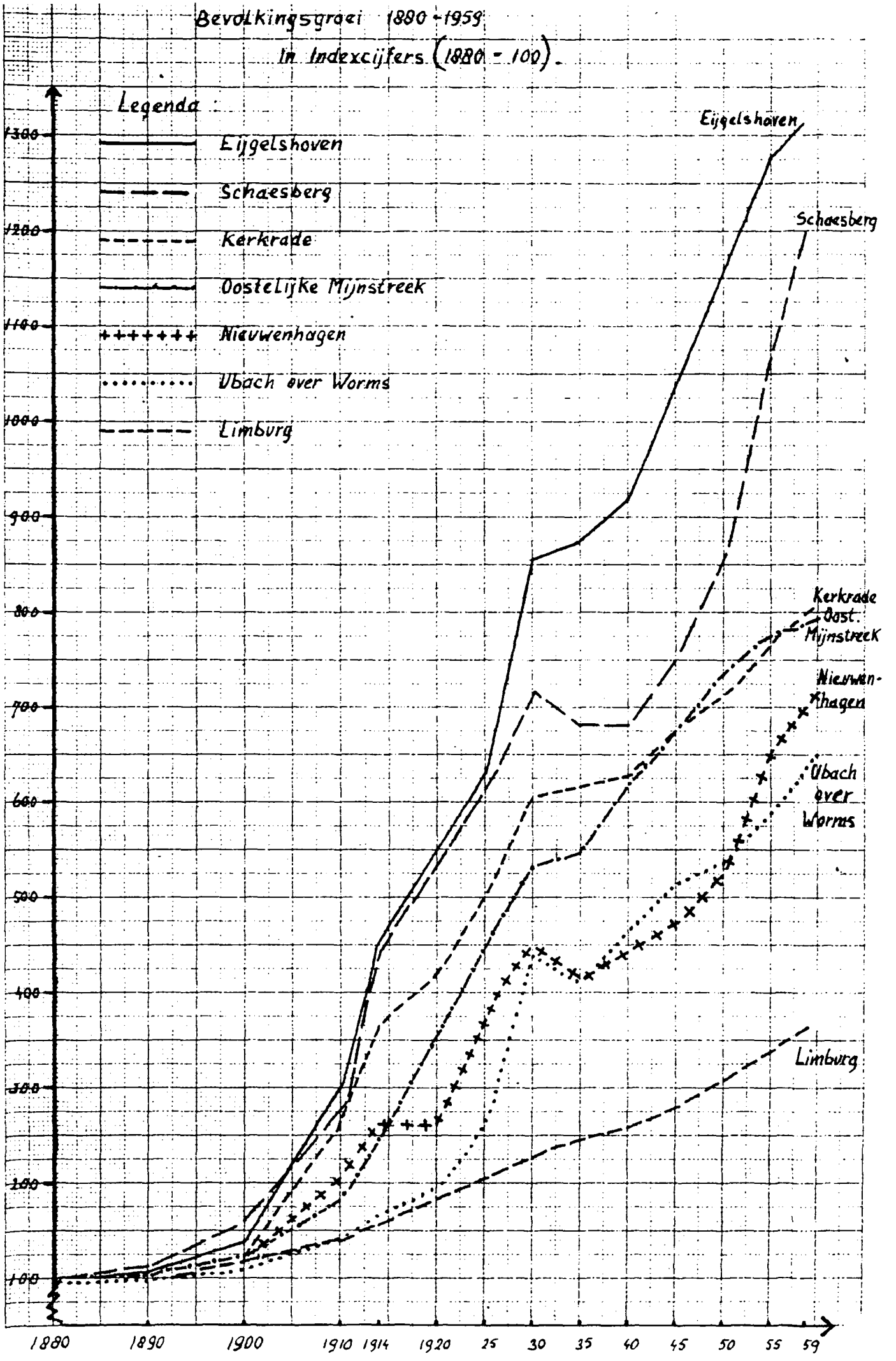
Bevolkingsgroei 1880 - 1959
In Indexcijfers (1880 = 100).
Legenda :
Eijgelshoven
Schaesberg
Kerkrade
Oostelijke Mijnstreek
Nieuwenhagen
Ubach over Worms
Limburg
1300
1200
1100
1000
900
800
700
600
500
400
300
200
100
1880
1890
1900
1910
1914
1920
25
30
35
40
45
50
55
59
Eijgelshoven
Schaesberg
Kerkrade
Oost. Mijnstreek
Nieuwen-hagen
Ubach over Worms
Limburg

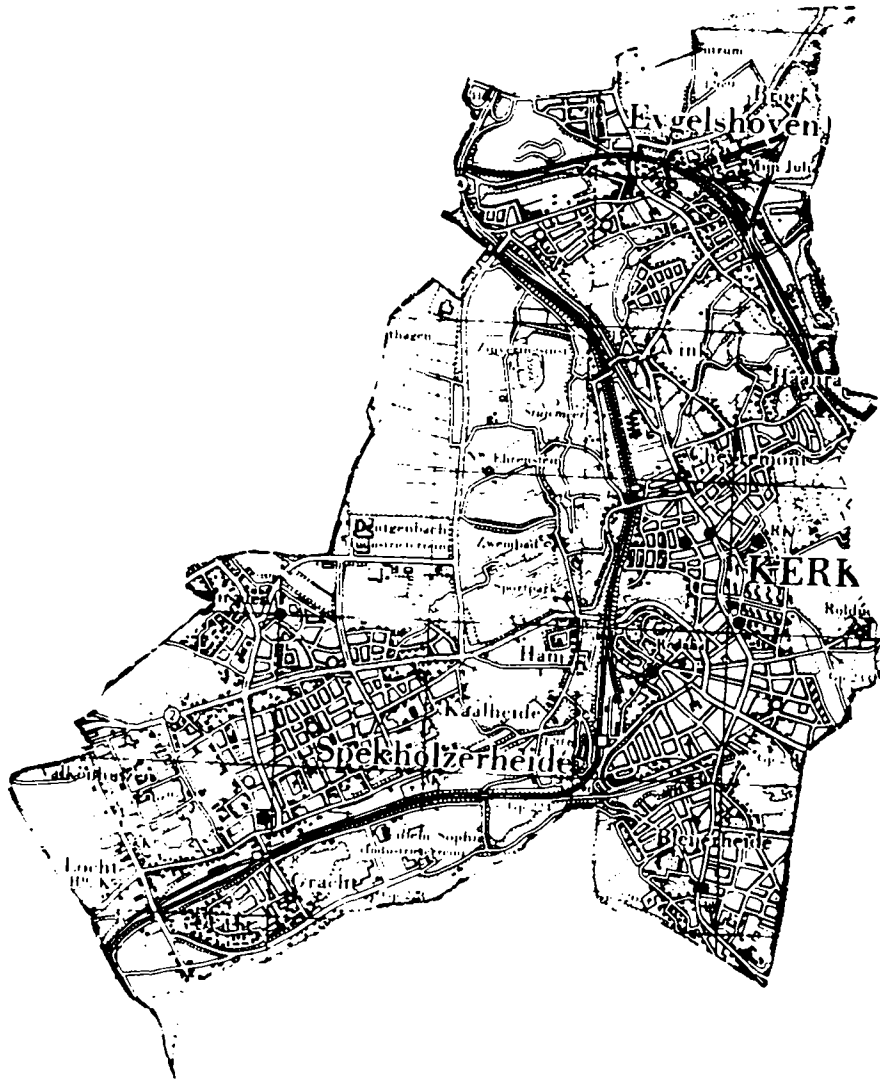
Evgelshoven
KERK
Spekholzerheide

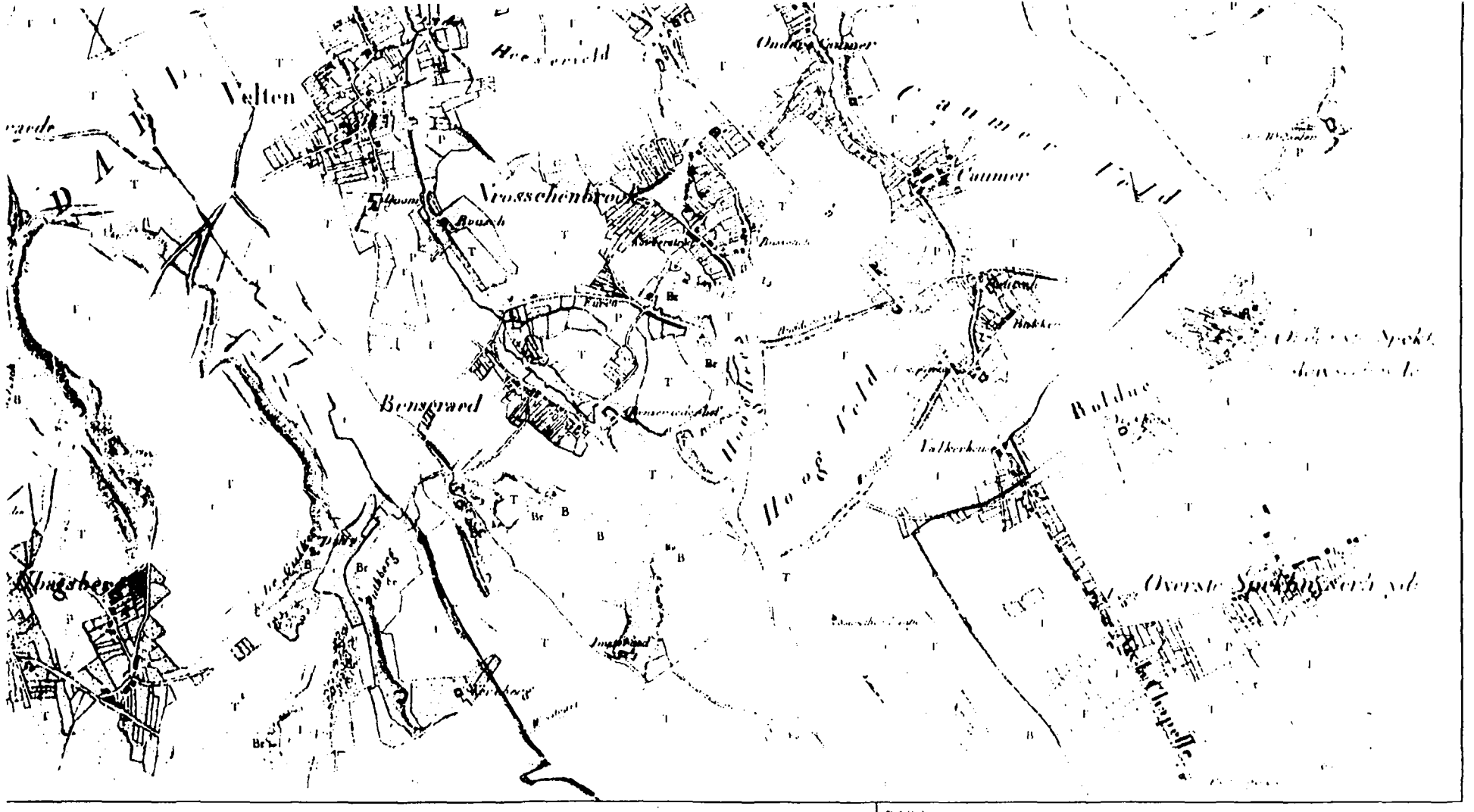

85 Vaals

5102

Längenmaßstab 1:25000 (4 cm der Karte – 1 km der Natur)

0 500 1000 1500 2000 Meter

500 0 500 1000 1500 2000 2500 Schritt

ionen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde

XII - 2. Abteilung - Neue Folge

uziert mit Unterstützung des Landschaftsverbandes Rheinland

Kennzeichnung der Bodenbewachsung (Kulturarten)

Die Bodenbewachsung ist auf den handgezeichneten und kolorierten Originalblättern durch Flächenfarben wiedergegeben, deren Bedeutung auf einigen Blättern zusätzlich durch Buchstaben hervorgehoben ist. Bei der Durchmusterung der Karten wurden auf allen Blättern die unten erläuterten Buchstaben nachgetragen, bzw. neben die schon vorhandenen der Originale gesetzt. Schrägliegende Buchstaben bedeuten eine unsichere Aussage, eingeklammerte, Widerspruch zum angrenzenden Kartenblatt. Die Farben beziehen sich auf die Darstellung in den Originalkarten. In den Nachdrucken kommen durch die Reproduktion bedingte Farbverschiebungen vor.

Farben (in der Tönung verschieden)	hinzugesetzte Buchstaben	
weiß, vereinzelt auch mit Farbton für T oder Br	T	Ackerland [Terres labourables]
weiß, oft mit feinen Punkt- und Linien-signaturen		Garten [Jardins]

Farben (in der Tönung verschieden)	hinzugesetzte Buchstaben	
grün-rosa, gefleckt oder grün-gelb, gefleckt	Br	Heide [Bruyères]
gelb	b	Wald, ungegliedert [Bois]
gelb	Bhl	Hochwald [Bois haute futaie]
gelb	Br	Niederwald [Bois taillis]

II a

o. Karte 1:25000

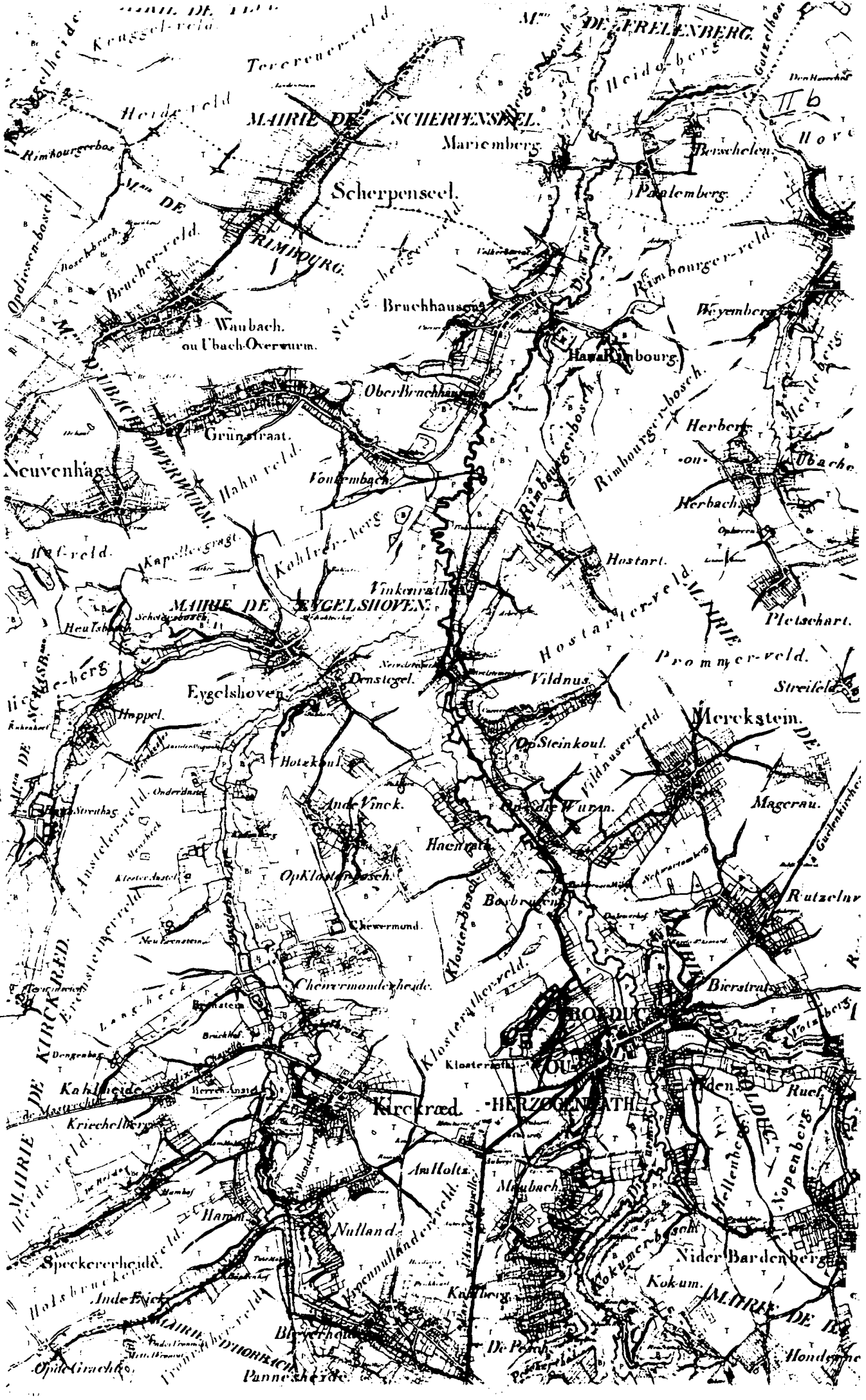
MAIRIE DE SCHERPENSEEL
Scherpenseel.
Mariemberg
Paalemberg
Bruchhausen
Waubach.
ou Ubach-Overwurm.
Grünstraat.
Neuvenhag
Vonkembach
Hahnveld.
Kapellengraat
Kohlrenberg
Vinkenrath
MAIRIE DE EYGELSHOVEN
Heulsbach
Eygelshoven
Hoppel.
Hostart.
Hostarterveld.
Pletschart.
Promnyerveld.
Streifeld
Vildnus.
Merckstem.
Op Steinkoul.
Hotzkoul
Ande Vinck.
Op de Wurm.
Magerau.
Haenrath
Op Klosterbosch.
Rutzelnr
Chewermond.
Chewermondeheide.
Bierstraat
Kloster-Rath
Kahlheide
Kirckræd.
HERZOGENRATH
Kriechelkrop
Amlholtz.
Maubach
Hamm
Nulland.
Speckererheide.
Nider Bardenberg
Kokum.
Kahlberg
Ande Eyck
De Peech
Op de Grach
Pannenheide.
Rimbourgerbos.
Rimbourgerveld.
Rimbourgerbosch.
Bruchhausen
Haya Rimbourg
Herbach
Ubach
Heyenberg
Bruchervveld.
Opdiessenbosch.
Steinsbergerveld.
Heideveld
Terverenerveld.
Kengselveld
Heideberg
Mariemberg
Paalemberg
Bergebosch
Gulzelbos
Hove
Ande Kirckræd.
Ande Eyck
Kloster-Rath
Kloster-Rath-veld.
Ruef.
Kopenberg
Hellenberg
Nider Bardenberg
Kokumerbosch
Kokum.
Hondenne
Op de Grach
Pannenheide.
Bierstraat
Rutzelnr
Magerau.
Merckstem.
Op Steinkoul.
Vildnus.
Hostart.
Pletschart.
Promnyerveld.
Streifeld
Eygelshoven
Hoppel.
Hotzkoul
Ande Vinck.
Op de Wurm.
Haenrath
Op Klosterbosch.
Chewermond.
Chewermondeheide.
Kirckræd.
Kahlheide
Kriechelkrop
Amlholtz.
Maubach
Hamm
Nulland.
Speckererheide.
Ande Eyck
Kahlberg
De Peech
Op de Grach
Pannenheide.
Anstelerveld.
Erensteinerveld.
Lanscheck
Kirckræd
Heideveld.
Hamhof
Holsbrückerveld.
Kloster-Rath-veld.
Kloster-Bosch
Kokumerbosch
Hellenberg
Kopenberg
Nider Bardenberg
Kokum.
Hondenne
Op de Grach
Pannenheide.
Rimbourgerbos.
Rimbourgerveld.
Rimbourgerbosch.
Bruchhausen
Haya Rimbourg
Herbach
Ubach
Heyenberg
Bruchervveld.
Opdiessenbosch.
Steinsbergerveld.
Heideveld
Terverenerveld.
Kengselveld
Heideberg
Mariemberg
Paalemberg
Bergebosch
Gulzelbos
Hove
Ande Kirckræd.
Ande Eyck
Kloster-Rath
Kloster-Rath-veld.
Ruef.
Kopenberg
Hellenberg
Nider Bardenberg
Kokumerbosch
Kokum.
Hondenne
Op de Grach
Pannenheide.
Bierstraat
Rutzelnr
Magerau.
Merckstem.
Op Steinkoul.
Vildnus.
Hostart.
Pletschart.
Promnyerveld.
Streifeld
Eygelshoven
Hoppel.
Hotzkoul
Ande Vinck.
Op de Wurm.
Haenrath
Op Klosterbosch.
Chewermond.
Chewermondeheide.
Kirckræd.
Kahlheide
Kriechelkrop
Amlholtz.
Maubach
Hamm
Nulland.
Speckererheide.
Ande Eyck
Kahlberg
De Peech
Op de Grach
Pannenheide.
Anstelerveld.
Erensteinerveld.
Lanscheck
Kirckræd
Heideveld.
Hamhof
Holsbrückerveld.
Kloster-Rath-veld.
Kloster-Bosch
Kokumerbosch
Hellenberg
Kopenberg
Nider Bardenberg
Kokum.
Hondenne
Op de Grach
Pannenheide.

5002
5102

PROVINCIE LIMBURG. GEMEENTE EYGELSHOVEN.

III a

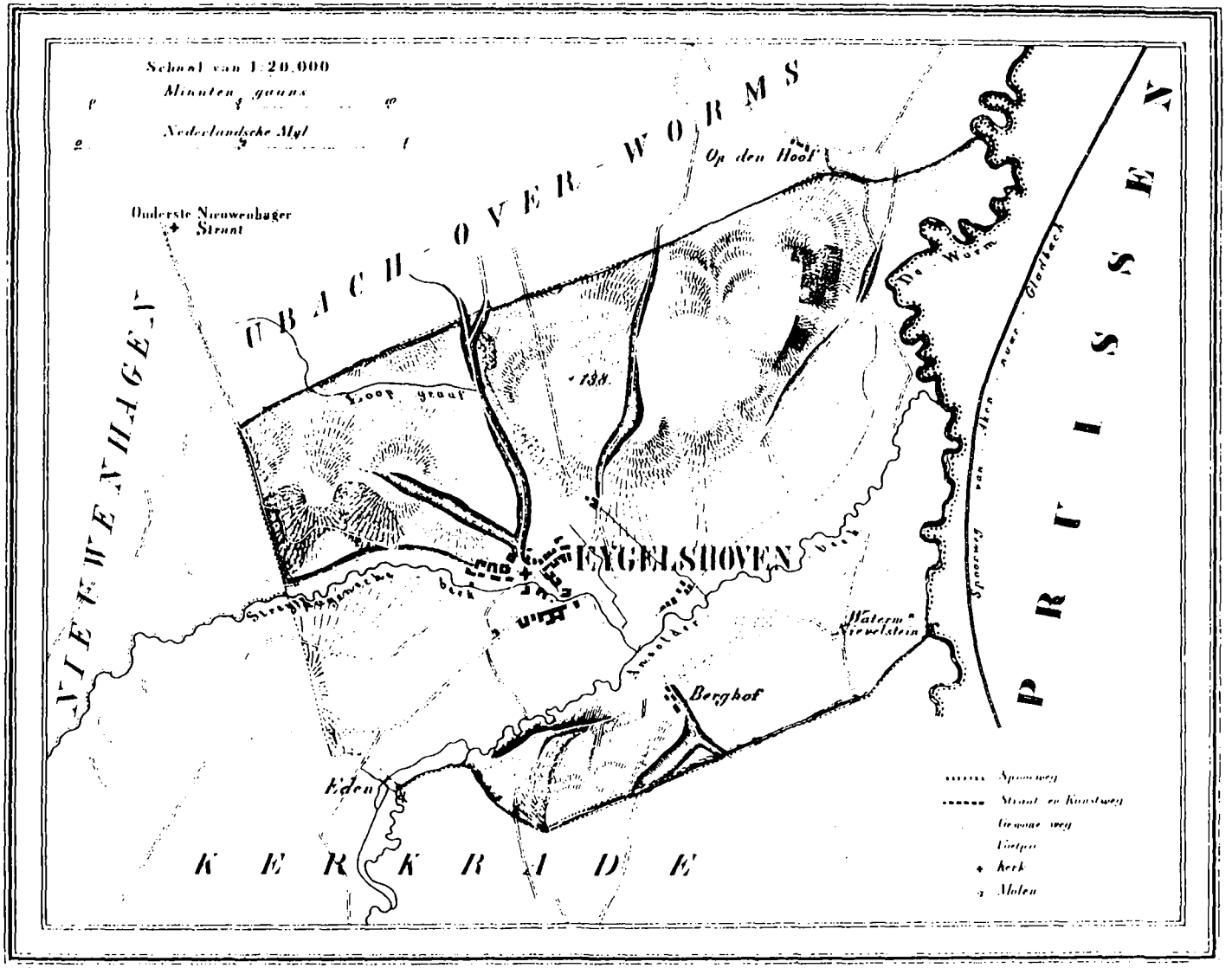

1866.

315 Bunders 525 Inwoners.

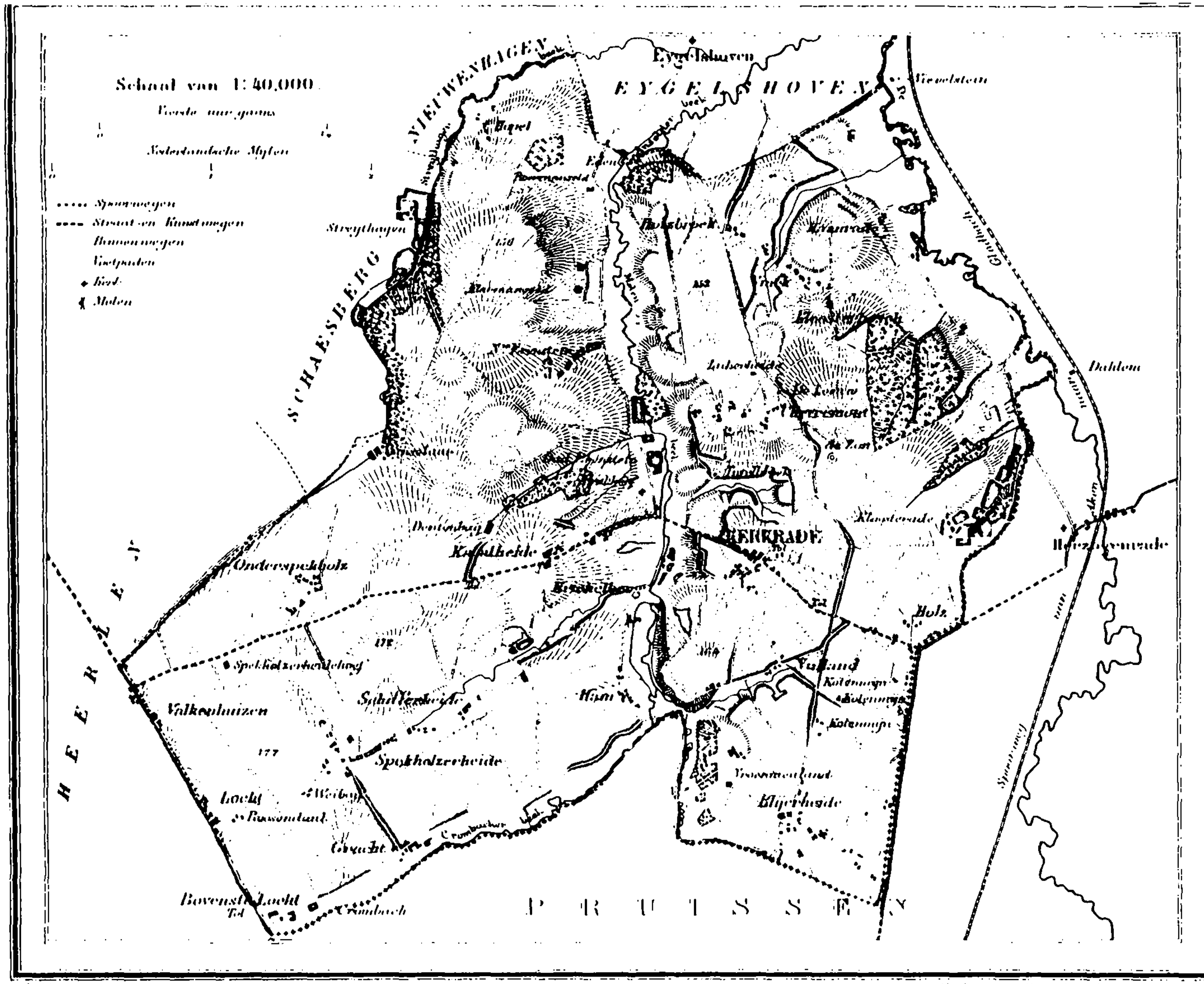

1866

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

1839 Bunders. 4300 Inwoners

9.1.N./25
19198

IV a

De coördinaten
der boeken van het blad
zijn uitgedrukt
in het stelsel der
Rijksdrieboeksmeting.

Hoogtemeting verricht in 1920.
Foto-litho.

2500 meter

Uitgave 1937

IV 6

KERKRA

Verkend in 1

Schaal 1:2

N° 764 Nieuwen

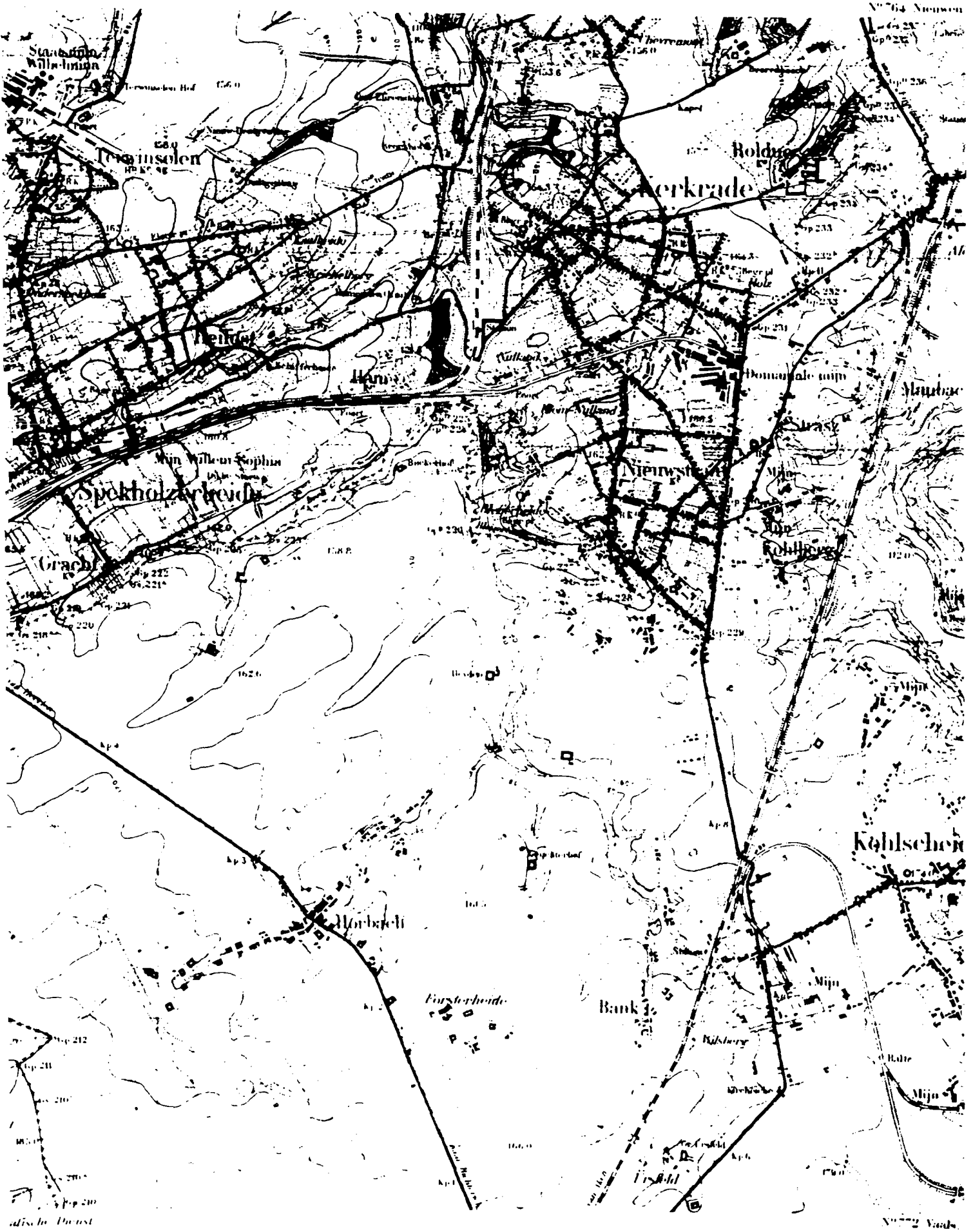

N° 772 Vaals

Schaal van 5000

2500 2250 2000 1750 1500 1250 1000 750 500 250 0

IV c

759 760
763 764
767 768
Uitgave 1937

N

Sc

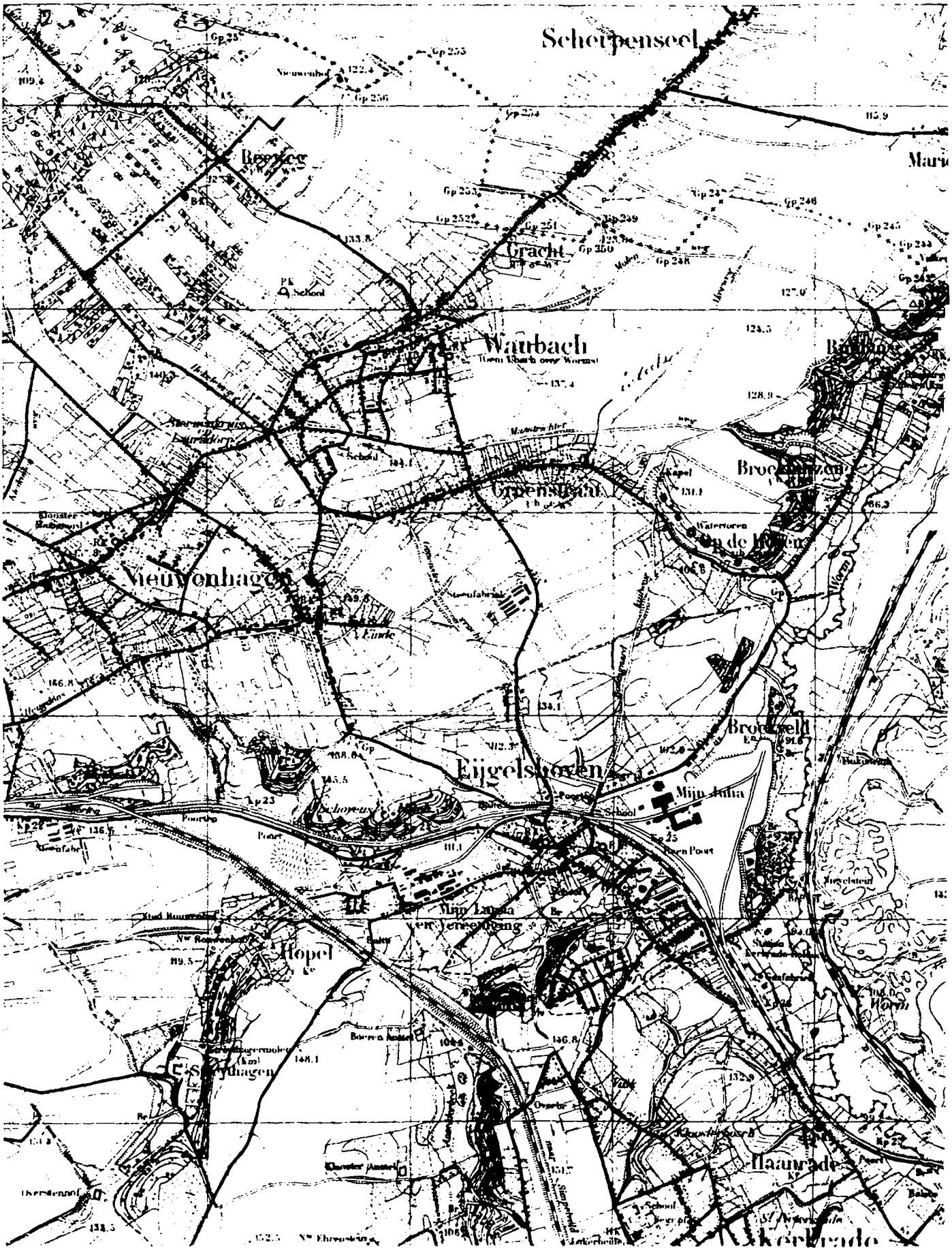

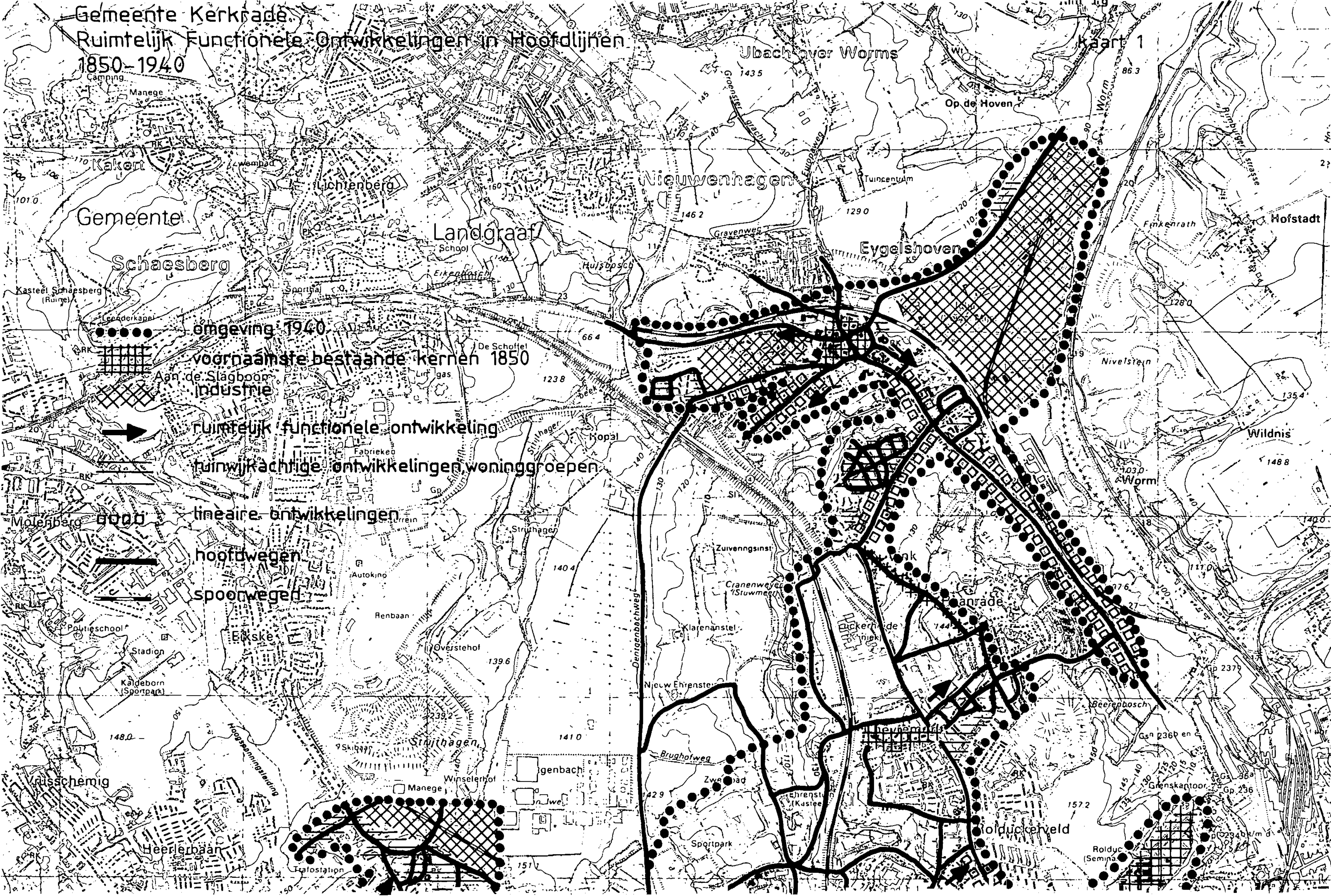
Gemeente Kerkrade
Ruimtelijk Functionele Ontwikkelingen in Hoofdlijnen
1850-1940
Kaart 1
omgeving 1940
voornaamste bestaande kernen 1850
industrie
ruimtelijk functionele ontwikkeling
tuinwijkachtige ontwikkelingen woninggroepen
lineaire ontwikkelingen
hoofdwegen
spoorwegen
Ubach over Worms
Op de Hoven
Worm
Rimburger strasse
Hofstadt
Finkenrath
Nivelstein
Wildnis
Nieuwenhagen
Eygelshoven
Gravenweg
Europaweg
Groenstergracht
Tuincentrum
Gemeente
Landgraaf
Schaesberg
Kaken
Lichtenberg
Camping
Manege
Kasteel Schaesberg (Ruine)
Leenderkapel
Aan de Slagboom
Sporthal
School
Eikenbosch
Hulsbosch
De Schoffel
Fabrieken
Kopal
Strijthager beek
Molenberg
Politieschool
Stadion
Kaldeborn (Sportpark)
Eikske
Autokino
Renbaan
Overstehof
Strijthagen
Skibaan
Winselerhof
Vrusschemig
Heerlerbaan
Trafostation
Hoogspanningsleiding
Denigenbachweg
Zuiveringsinst
Cranenweyer (Stuwmeer)
Klarenanstel
Nieuw Ehrenstein
Brughofweg
Sportpark
Beerenbosch
Grenskantoor
Rolduckerveld
Rolduc (Semina

Ruimtelijke functionele ontwikkelingen in hoofdlijnen 1850-1940

(zie kaart 1 voor verklaring)

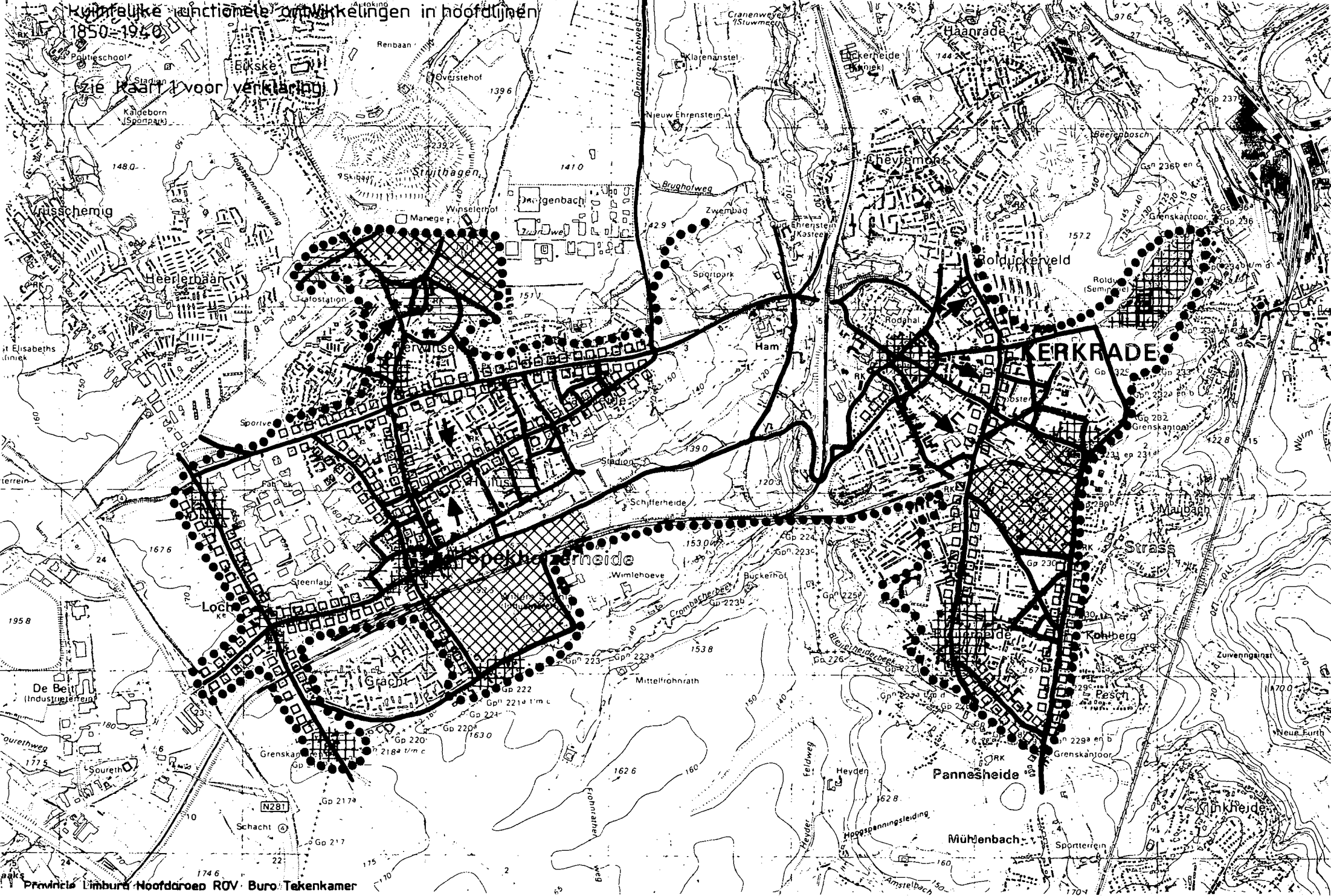

Provincie Limburg Noofdgroep ROV Buro Tekenkamer

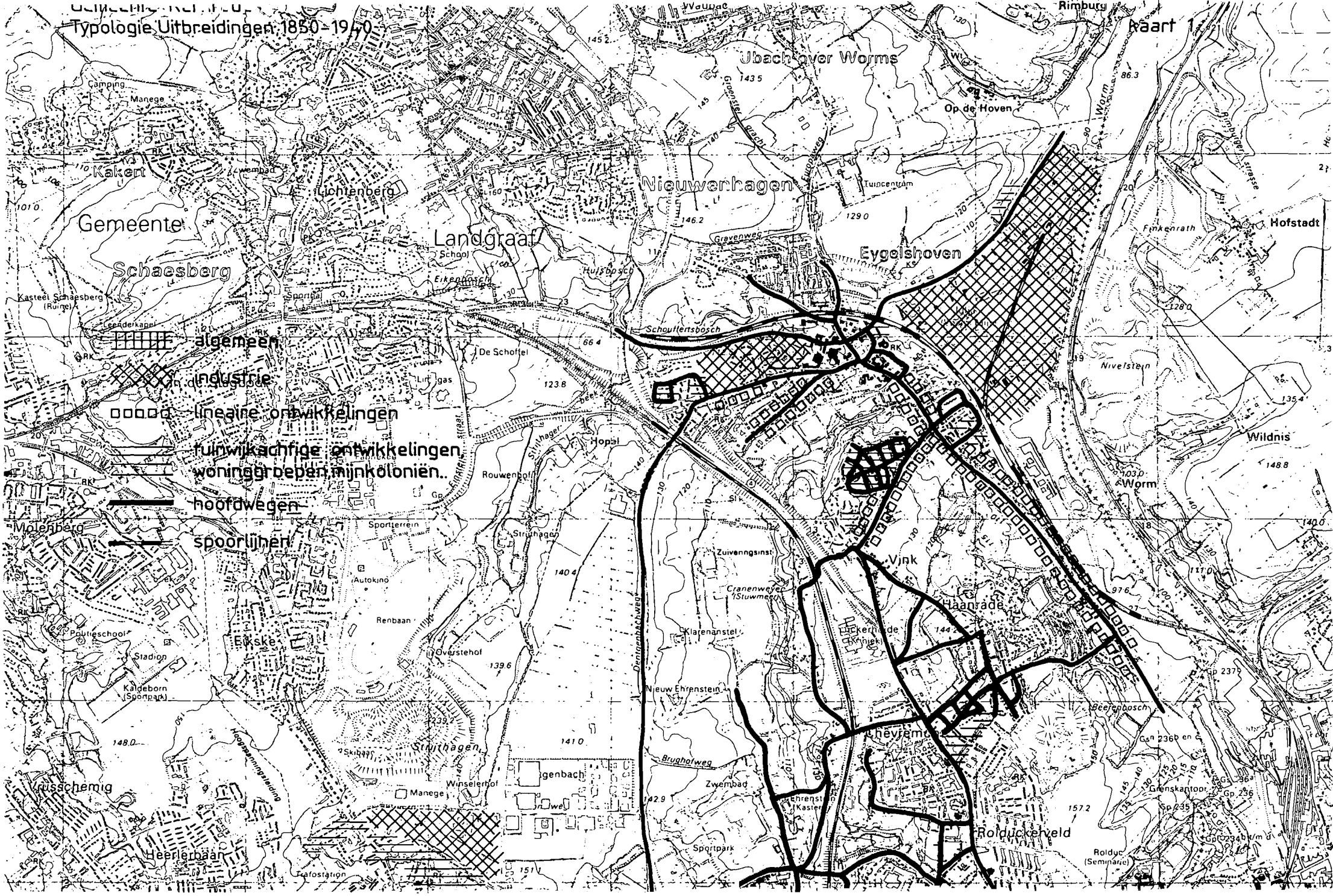
Typologie Uitbreidingen 1850-1940
kaart 1
algemeen
industrie
lineaire ontwikkelingen
tuinwijkachtige ontwikkelingen, woninggroepen, mijnkoloniën..
hoofdwegen
spoorlijnen
Ubach over Worms
Op de Hoven
Nieuwenhagen
Eygelshoven
Landgraaf
Schaesberg
Gemeente
Kakert
Lichtenberg
Hofstadt
Wildnis
Worm
Vink
Haanrade
Chevremont
Rolduckerveld
Molenberg
Eikske
Heerlerbaan
Vrusschemig
Schouffertsbosch
Hulsbosch
Eikenbosch
Gravenweg
Tuincentrum
Rimburg
Finkenrath
Nivelstein
De Schoffel
Hopal
Rouwenhof
Sportterrein
Autokino
Renbaan
Overstehof
Stadion
Politieschool
Kaldeborn (Sportpark)
Kasteel Schaesberg (Ruïne)
Leenderkapel
Manege
Winselerhof
Trafostation
Zuivenngsinst
Cranenweyer (Stuwmeer)
Klarenanstel
Nieuw Ehrenstein
Brughofweg
Zwembad
Sportpark
Beerenbosch
Grenskantoor
Rolduc (Seminarie)
Dentgenbachweg
Hoogspanningsleiding
Groenstergracht
Europaweg
Rimburgerstrasse
Worm

Typologie uitbreidingen 1850-1940

(zie kaart 1 voor verklaring)

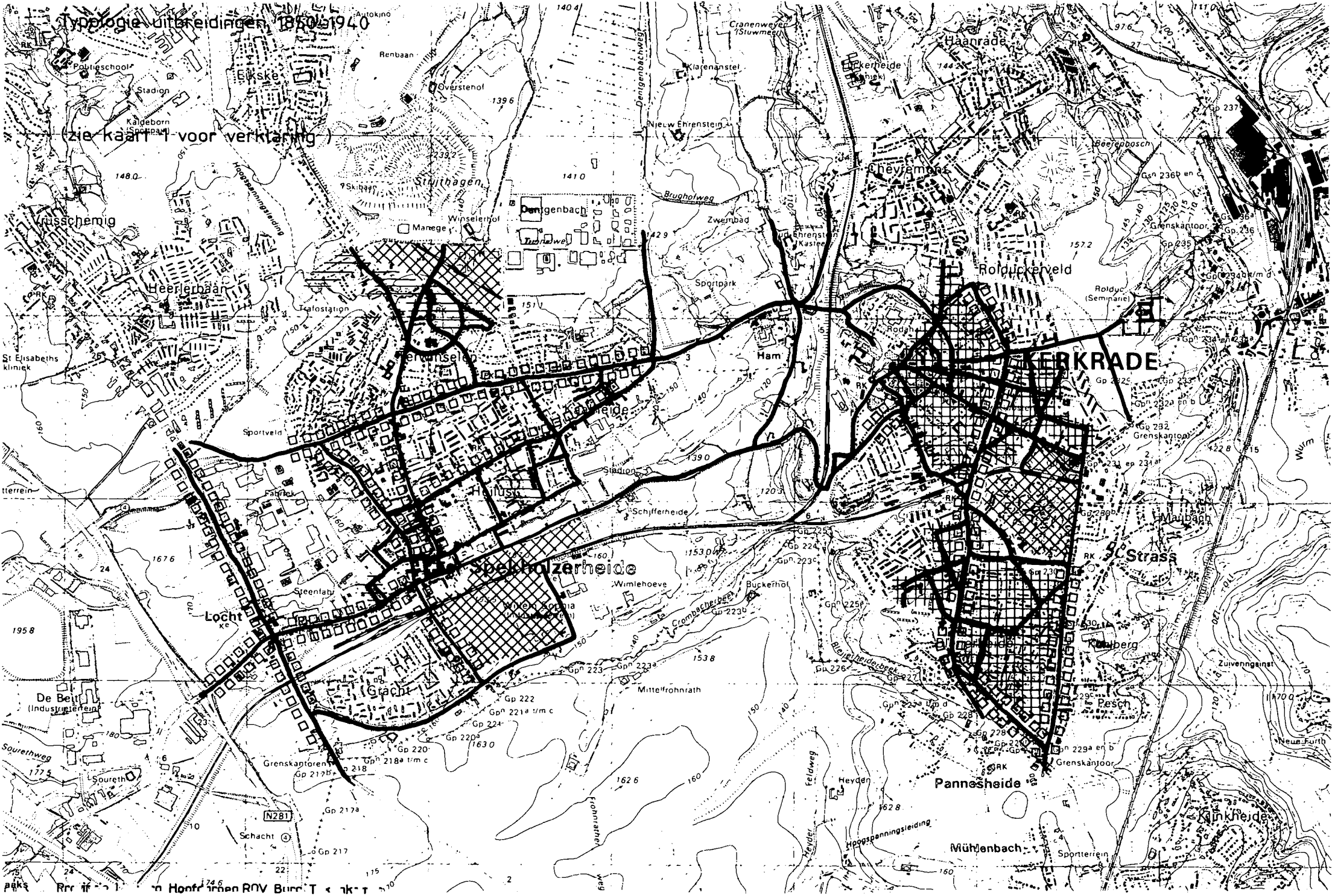

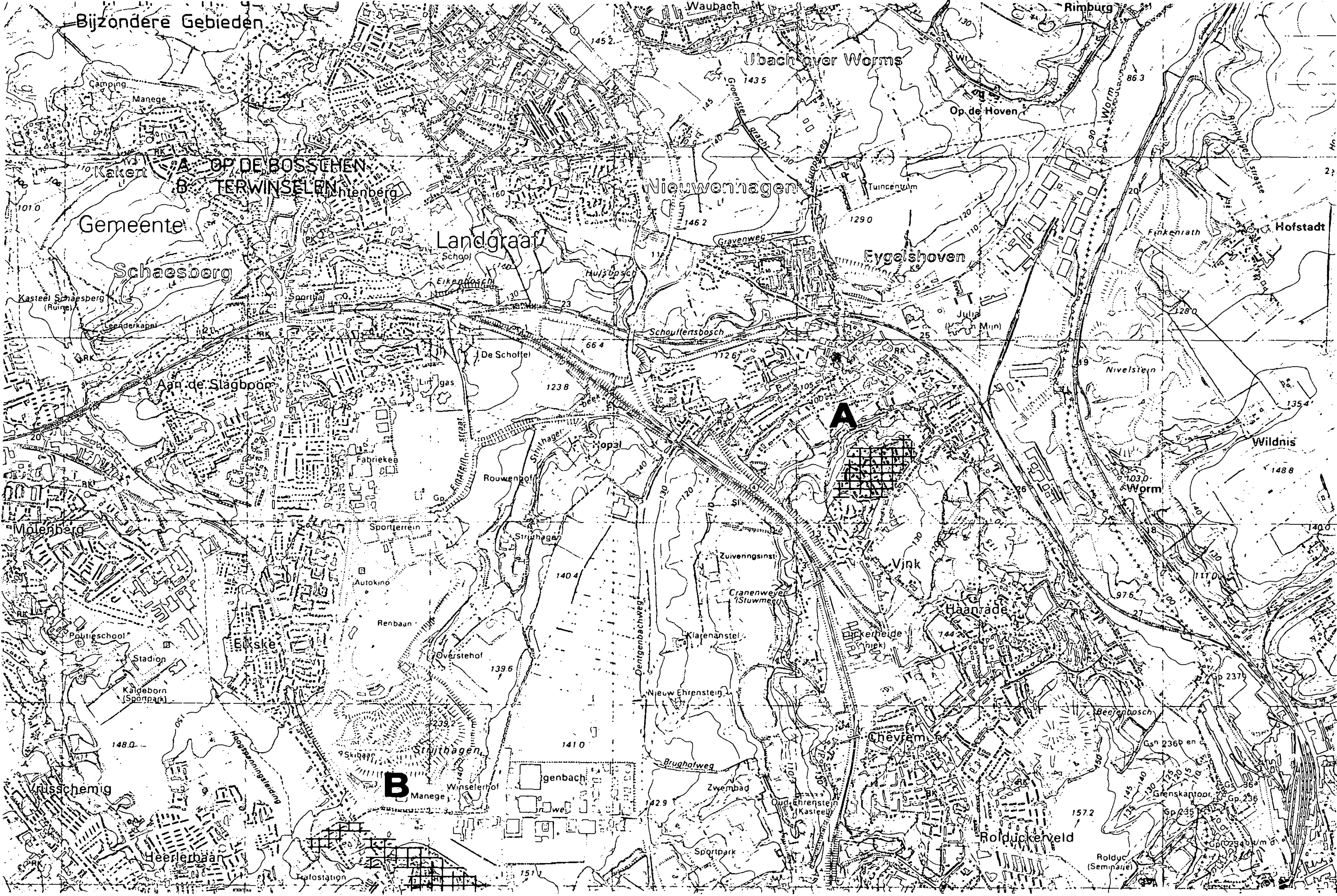
Bijzondere Gebieden
A OP DE BOSSCHEN
B TERWINSELEN
Gemeente
Landgraaf
Schaesberg
Nieuwenhagen
Ubach over Worms
Eygelshoven
Waubach
Rimburg
Op de Hoven
Worm
Tuincentrum
Hofstadt
Finkenrath
Rimburger strasse
Julia (Mijn)
Nivelstein
Wildnis
Camping
Manege
Kakert
Kasteel Schaesberg (Ruine)
Leenderkapel
Aan de Slagboom
Sporthal
Eikenbosch
Hulsbosch
Gravenweg
Schouffensbosch
De Schoffel
Fabrieken
Sportterrein
Rouwenhof
Hopel
Strijthagen
Molenberg
Politieschool
Stadion
Kaldeborn (Sportpark)
Eikske
Autokino
Renbaan
Overstehof
Skibaan
Manege
Winselerhof
Vrusschemig
Heerlerbaan
Trafostation
Hoogspanningsleiding
Zuiveringsinst
Cranenweyer (Stuwmeer)
Klarenanstel
Dentgenbachweg
Nieuw Ehrenstein
Brughofweg
Zwembad
Oud Ehrenstein (Kasteel)
Sportpark
Vink
Haanrade
Chevremont
Beerenbosch
Rolduckerveld
Rolduc (Seminarie)
Grenskantoor
A
B